

Odsjek za povijest umjetnosti
Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu

DIPLOMSKI RAD

Silvija Jurać

**POLITIKA I NACIONALNI IDENTITET U
POIMANJU KULTURNE BAŠTINE
HRVATSKE 1990-IH GODINA**

Mentor: dr. sc. Marko Špikić, izv. prof.

Zagreb, 2014.

Sadržaj:

1. Uvod	3
2. Nacionalni identitet i njegov vizualni aspekt	4
2.1 Definiranje nacionalnog identiteta	4
2.2 Vizualni aspekti nacionalnog identiteta	7
2.3 Arhitektura i nacionalni identitet	8
2.4 Povijesnost nacionalnog identiteta i Franjo Tuđman kao naručitelj	10
2.5 Medvedgrad	13
2.5.1 Povijest Medvedgrada: Ivan Kukuljević Sakcinski	14
2.5.2 Povijest Medvedgrada: Nada Klaić	15
2.5.3 Drago Miletić i prvi val konzervatorsko-restauratorskih radova	17
2.5.4 Obnova Medvedgrada devedesetih	18
2.5.5 Prijedlozi umjetničkih rješenja spomenika domovini	19
2.5.6 Medvedgrad kao mjesto hrvatskog nacionalnog identiteta	23
2.5.7 Budućnost Medvedgrada kao spomenika	24
2.5.8 Suvremena zaštita spomenika kulture i osvrt na Medvedgrad	25
2.5.9 Proces odlučivanja o Medvedgradu	29
3. Povjesničari umjetnosti o struci, politici i nacionalnom identitetu	33
3.1 Povijest odnosa struke i politike	33
3.2 Kontekst poslijeratne obnove	35
3.2.1 Rekonstruiranje Varšave nakon Drugoga svjetskog rata	36
3.3 Povjesničari umjetnosti i obnova nakon Domovinskog rata	38
3.3.1 Organizacija obnove	39
3.3.2 Stručnjaci protiv političara	41
3.3.3 Spomenik kao dokaz nacionalnog identiteta	44
4. Zaključak	52
5. Popis literature	54
6. Slikovni prilozi	57

1. Uvod

Cilj ovog rada je prikazati važnost politike i nacionalnog identiteta za zaštitu spomenika kulture tokom devedesetih godina dvadesetog stoljeća. Kroz identifikaciju kakva je točno ideja nacionalnog identiteta Hrvata vladala u navedenom periodu, moguće je istaknuti njene manifestacije u zaštiti spomenika, bilo u sklopu obnove razrušenih spomenika ili postavljanju novih ostvarenja. Veza nacionalnog identiteta i struke dodatno se može pručavati kroz odnos povjesničara umjetnosti i konzervatora prema politici i političarima.

Tekst obuhvaća primarno srednjovjekovni Medvedgrad, novi spomenik Oltar domovine, ali i primjere restauriranja Velikog tabora te rekonstruiranja crkve u Voćinu i središta Varšave, koji, svaki na svoj način, otkrivaju zajedničke karakteristike povezanosti spomenika i društvenih zbivanja često nazivanim politikom.

Osim spomenika rad analizira i stajališta aktera kroz iščitavanje njihovih tekstova kako bi se otkrile često neizrečene veze spomenika i nacionalnog identiteta kojemu služe kao materijalna manifestacija.

Redom, obuhvaćena je definicija nacionalnog identiteta, njegovi vizualni aspekti u hrvatskom slučaju, slojevi značenja u vezi nacionalnog identiteta i arhitekture, povijesnost hrvatskog nacionalnog identiteta i tema političkog upravitelja kao naručitelja, protumačena u osobi prvog predsjednika RH Franje Tuđmana. Zatim slijedi prikaz prvog i drugog vala obnove srednjovjekovnoga plemićkoga grada Medvedgrada uključujući i pregled prijedloga umjetničkih rješenja Oltara domovine s tumačenjem ovih pojava u kontekstu suvremene teorije konzerviranja. Posebno je izdvojen proces odlučivanja o Medvedgradu kako bi se stekao bolji uvid u rad struke i odnos s političarima.

Drugi dio rada navodi povijest odnosa politike i struke, kontekst poslijeratne obnove, posebno s obzirom na ranije rekonstruiranje središta Varšave, zatim ulazi u organizaciju poslijeratne obnove u Hrvatskoj, ponovni sukob stručnjaka i političara u području obnove, a posljednje poglavlje bavi se spomenicima kao dokazima nacionalnog identiteta.

2. Nacionalni identitet i njegov vizualni aspekt

2.1. Definiranje nacionalnog identiteta

Ovaj rad koristi termin nacionalnog identiteta kao matricu kojom se objašnjavaju ne samo značenja pojedinih umjetničkih ili baštinskih fenomena nego služi i za objašnjenje logike kojom su se služili povjesničari umjetnosti i konzervatori devedesetih godina. Nacionalni identitet je nešto što se može iščitati kao ideja koja se krije iza narudžbe, ali i kao poticaj za interveniranje na spomenicima kulture.

U daljnji tekst nije moguće ući bez okvirnog definiranja identiteta, a posebno onog nacionalnog. Identitet je definicija i interpretacija sebe koja tumači što i gdje je osoba s obzirom na društvene i psihološke okvire. Osim tih okvira za samodefiniranje, za osobu je važno da se odredi i prema drugima. Identitet traži i reakciju i priznavanje drugih te trajnost i jedinstvo subjekta ili objekta kroz vrijeme. Onaj koji djeluje mora imati svijest o pripadanju, vremenski kontinuitet, refleksiju o sebi i posebno prema drugima.¹

Montserrat Guibernau drži da su za nacionalni identitet posebno važni kontinuitet i razlikovanje od drugih. Kada se bavimo hrvatskim nacionalnim identitetom kakav se manifestirao devedesetih godina 20. stoljeća posebno treba naglasiti važnost kontinuiteta kao konstitutivnog elementa identiteta. Kontinuitet proizlazi iz jednostavnog i u hrvatskom slučaju važnog koncepta nacije kao povijesno utemeljenog subjekta koji se projicira u budućnost.² Stavke kontinuiteta su događaji raspoređeni u prošlosti koji imaju zajedničko značenje otkriveno samo onima koji pripadaju naciji ili *insajderima*. Takva zajednica dijeli zajedničku kulturu, povijest, simbole i tradicije obuhvaćene u jednom geografskom prostoru ili teritoriju.

Drugi vid identiteta koji se temelji na razlikovanju sebe od drugih³ nije u prvom planu razmatranja, ali ipak je važan za obuhvaćeno razdoblje devedesetih godina. Radi se o uspostavljanju sebe ili svoje skupine naspram drugih koji su različiti, bilo na razini neutralnih ostalih i stranaca ili na negativnoj razini neprijatelja. Postavljanje Hrvata nasuprot Srba kao neprijatelja iznimno je važan faktor rata devedesetih godina.

¹ Guibernau, Montserrat, *The Identity of Nations*, Cambridge: Polity Press, 2007., str. 10, prema teoriji Antonia Meluccija.

² Isto.

³ Isto.

Nacionalni identitet je dinamična i promjenjiva moderna pojava koja se temelji na zajedničkom osjećaju pripadanja naciji koja je prema određenim atributima različita od drugih. Guibernau donosi novu dimenziju ovim definicijama, a ona se tiče onih dijelova koji se mijenjaju i onih koji ostaju. Svijest o formiranju nacije je, naime, trajnija od konkretnih elemenata na kojima se takva svijest o naciji temelji. Skup elemenata iz kojih se izvlače oni koji su u određenom trenutku važni pripadnicima neke nacije su: zajednička kultura, povijest, srodstvo, jezik, religija, teritorij, trenutak osnivanja i sudbina.

Pet je dimenzija nacionalnog identiteta⁴: psihološka, kulturna, teritorijalna, povijesna i politička.

Psihološka se temelji na formiranju grupe oko *osjećaja bliskosti* s drugima koji pripadaju istoj naciji. Radi se o subjektivnoj kategoriji, ali isto tako i o kategoriji koja, iako je za većinu neaktivna duge periode vremena, može izaći na površinu kada se pojavi osjećaj vanjske ili unutarnje prijetnje jednom ili više elemenata nacionalnog identiteta⁵ (primjerice suverenitet i teritorij). Emocionalni aspekt ove dimenzije je ujedno i učinkovit pokretač masa u obrani nacije.

Kulturna dimenzija obuhvaća simbole, vrijednosti, vjerovanja, običaje i konvencije, navike i jezik koje se prenosi na nove članove, oni ih internaliziraju i prema njima uspostavljaju emotivnu vezu.⁶ Elementi kulturne dimenzije nacionalnog identiteta su starost i povijesnost nacije. To je legitimacijsko sredstvo koje pripadnike veže za prošlost koja je bila prije njih i njihovih predaka kako bi pri pogledu u prošlost imali dokaz o kolektivnom porijeklu uglavnom kroz velika djela njihovih predaka ili tzv. pedigre. I povijesnost sudjeluje u stvaranju subjektivnog osjećaja srodstva, a prema van stvara ideju jedinstvene kulture s kojom se nacija predstavlja međunarodnoj zajednici.⁷

Teorijski gledano, u literaturi su se izdvojile dvije struje: primordijalisti i instrumentalisti. Primordijalisti govore o navodnim kulturnim datostima poput srodstva, običaja i sličnog koje tvore bit nacije i zato je njihov pogled također nazvan esencijalističkim. Primordijalisti ne pridaju važnost promjenama i razvoju elemenata koje drže konstitutivnima poput jezika, a osim toga ne mogu predvidjeti budući razvoj etničkih i nacionalnih skupina

⁴ Usp. Guibernau, Montserrat, *The Identity of Nations*, Cambridge: Polity Press, 2007., str. 11.

⁵ Usp. isto, str. 12.

⁶ Usp. isto, str. 13.

⁷ Usp. isto, str. 14, 15.

iako bi trebali moći s obzirom na povijesnu utemeljenost navodnih korijena. Instrumentalisti, s druge strane, naglašavaju principe s kojima elite mogu manipulirati kulturom i nacionalnim osjećajem kako bi zadovoljile svoje interese. Prema instrumentalistima kultura služi kako bi legitimirala ciljeve elite i za njih mobilizirala mase.⁸

Kod povijesne dimenzije nacionalnog identiteta zanimljivo je to što se za konstrukciju zajedništva spominju zajedničke pobjede i dobri i loši trenutci poput poraza. Neke nacije više uče iz svoje povijesti od drugih. Povijest umjetnosti je jedna od disciplina čiji se nalazi koriste u ove svrhe učenja iz vlastite povijesti, a njihove zaključke političari koriste za legitimizaciju svojih namjera.⁹ Iako je ova teorija pojednostavljeno tumačenje svijeta, ipak može identificirati subjekte koji su važni za teoriju nacionalnog identiteta.

Teritorijalna dimenzija nacionalnog identiteta nije vezana samo za državne granice koje se uči kroz obrazovni sustav, nego je vezana i za krajolik. Krajolik utjelovljuje tradiciju, povijest i kulturu koju osoba dijeli sa precima. Krajolik je fizička poveznica prošlih i sadašnjih događaja koji su se u njemu zbili. Prema Guibernau, za nacionalističku misao jako je važno brinuti o očuvanju nacionalnog okoliša.¹⁰ Okolišu u smislu prirode o kojem govori, možemo dodati i spomenike u smislu dijelova zaštićenih krajolika u okolišu.

Posljednja dimenzija nacionalnog identiteta je politička. Država i nacija nisu isto, ali kada se radi o nacionalnoj državi, poznati su mehanizmi kojima ona stvara kulturno i lingvistički ujednačeno građanstvo. Mehanizmi su obrazovni sustav, mediji i promocija nacionalne kulture i službenog jezika. Time nacionalna država sudjeluje u stvaranju nacionalnog identiteta svojih građana.¹¹

Nabrajajući dimenzije nacionalnog identiteta možemo vidjeti da je materijalna baština samo dio objekata koji služe tvorbi nacionalnog identiteta.

⁸ Usp. isto, str. 15, 16.

⁹ Usp. isto, str. 21.

¹⁰ Usp. isto, str. 23.

¹¹ Usp. isto, str. 24.

2.2 Vizualni aspekti nacionalnog identiteta

Materijalna baština dio je vizualnih aspekata nacionalnog identiteta i na taj način stoji pored još nekih slika s kojima se pripadnik nacije identificira. Devedesetih je važna ličnost u oblikovanju hrvatskih vizuala bio prvi predsjednik Franjo Tuđman.

Stuart Hodges u disertaciji o hrvatskom nacionalnom identitetu piše o oblikovanju hrvatskog grba i zastave, odori Predsjedničke straže i vojnih obilježja Hrvatske vojske početkom devedesetih. Hodges ih interpretira kao sredstva novog vizualnog jezika koja je vlast upotrijebila za ostvarenje nacionalističkog cilja ponovnog stvaranja pučke tradicije i uspostavljanja novog nacionalnog identiteta.

Hodges podržava autore poput Glenyja koji naglašavaju Tuđmanov interes za povijest, heraldiku, simbole državnosti i protokol.¹² Tuđmanov interes za ova područja bio je možda jednakim dijelom njegova osobna preokupacija koliko i potreba povijesnog trenutka stvaranja nove države.

Početak devedesetih bilo je razdoblje brze preobrazbe kada je bilo potrebno u samo nekoliko ratnih godina redefinirati kulturni i nacionalni identitet, a stare tradicije zamijeniti novima. Hobsbawmov koncept invencije tradicije koja je potrebna u trenucima društvene preobrazbe Hodges je primijenio na vizualnim pojavama poput oblikovanja grba i zastave¹³, ali princip se očituje i u spomenicima i korištenju nepokretne baštine kao što vidimo u intervenciji na Medvedgradu.

Grb koji je oblikovao Miroslav Šutelj zadovoljio je neke jasne političke, ideološke kriterije na osnovu kojih je prihvaćen. Hodges tvrdi da su grb i zastava simbolički i društveni markeri u konstrukciji hrvatskog identiteta. Heraldika krune iznad šahovnice je etnički piktogram i povijesni simbol koji prostorno i vremenski stavlja Hrvatsku na kartu¹⁴. Oni predstavljeni tom heraldikom dijele etničko porijeklo, a zajedničko im je austro-ugarsko i katoličko porijeklo koje se vidi kroz oblikovanje grba, za razliku od srpskog koje je bizantsko

¹² Glenny, Misha, *The Fall of Yugoslavia, the Third Balkan War*, Penguin Books, London, 1992. str. 82, preneseno u: Hodges, Stuart, *The Recreation of Croatian Identity: Nationalism and Representation, 1990 to 1992*, Dissertation submitted as part of the requirements of the Degree of Master of Arts, Design History and Material Culture, University of Southampton, October 2001., str. 25, 26.

¹³ Hodges, Stuart, *The Recreation of Croatian Identity: Nationalism and Representation, 1990 to 1992*, Dissertation submitted as part of the requirements of the Degree of Master of Arts, Design History and Material Culture, University of Southampton, October 2001., str. 26.

¹⁴ Isto, str. 33.

i pravoslavno. Grb u obliku štita sa šahovnicom čija povijest vuče u lokalni srednji vijek, propisan je već Ustavom iz 1990. godine kada je odlučeno da će se Hrvatska grbom predstavljati kao povijesno kraljevstvo, a ne republika kakva je tehnički bila.¹⁵ Još jedan naglasak na povijesnost dao je Šutelj koji je oblikovao grb. Iako je osobno preferirao modernu verziju krune, shvaćao je važnost povijesnog izgleda krune s pokrajinama za one koji su odlučivali o krajnjoj verziji.¹⁶ Zastava i grb pozivaju se na lokalnu povijest umjesto na bratstvo i jedinstvo dotadašnjih simbola, a ta je lokalna povijest legitimacijsko sredstvo novog nacionalnog identiteta.

Osim povijesnosti koja je važna u konstrukciji hrvatskog nacionalnog identiteta i koja je bila primijenjena u ovim vizualima nacije, u opisanom načinu izbora državnih simbola primjećujemo i motiv šahovnice koji će biti važan u poglavlju o spomeniku državi na Medvedgradu. Taj spomenik je dodao još jednu, prostornu, dimenziju istoj tendenciji.

2.3 Arhitektura i nacionalni identitet

U knjizi posvećenoj povezanosti arhitekture, moći i nacionalnog identiteta, Lawrence Vale obuhvaća suvremenu teoriju o nacionalnom identitetu. Prigodno se koristi teorijom Clifforda Geertza koji se bavio simboličkom vrijednosti pojava kako bi opisao značenje državnih zgrada kao centara moći i simbola nacija na nekoliko svjetskih primjera. Vale dokazuje da predmeti, događaji, spomenici i ceremonije na razini simbola doprinose stvaranju grupnog identiteta ili „nas“. Kada Geertz govori o slikama i metaforama, naziva ih kulturnim napravama koje uzimaju mutne ideje samoredefiniranja i čine ih vidljivima i upotrebljivima u obliku simboličkih oblika.¹⁷

U slučaju države, simboli i manifestacije o kojima se govori su ustav, vojna parada ili državna zgrada, a njihova je funkcija dati vrijednost i značaj državnim aktivnostima. Simboli nacionalnog identiteta mogu biti mnogi, a često počinju od zastave spomenute u prethodnom poglavlju, zatim likovi osnivača država, simboli stanaka i vlade te slike na novcu. I državnu arhitekturu Vale svrstava u ove nacionalne simbole, ali na način da su nastali kao namjerni izrazi nacionalnog identiteta iz ideje vođa i njihovih arhitekata.

¹⁵ Isto, str. 28.

¹⁶ Isto, str 31.

¹⁷ Geertz, Clifford, *Interpretation of Cultures*, str. 252, preneseno u: Vale, Lawrence J., *Architecture, power, and national identity*, New Haven & London: Yale University Press, 1992., str. 47.

Dublji pogled otkriva da iako je to možda način na koji će promatrač shvatiti državnu zgradu, Vale naglašava da se na jednom objektu mogu iščitati još tri dodatna sloja značenja. Prvi je vezan za savezništva unutar nacije i volju vladajućeg režima, drugi sloj čine prioriteta arhitekta, a treći je izraz vladine namjere da pronađe internacionalni identitet kroz modernu arhitekturu. Drugim riječima, radi se o simbolu nacionalnog identiteta koji je rezultat potrage za unutarnacionalnim, osobnim i nadnacionalnim identitetom.¹⁸

Prvi sloj značenja koji proizlazi iz sukoba unutar nacije nije toliko relevantan za hrvatske spomenike jer je u vrijeme rata samo HDZ s Tuđmanom na čelu oblikovao nacionalni identitet i njegove simbole što se dogodilo dijelom zbog pozicije vođa u ratu koji je bio izvanredna okolnost u kojoj nije bilo puno mjesta za demokratičnost. I u slučaju Valeovih arhitektonskih zdanja za državne institucije, u vrijeme kada su nastajale bile su odraz ideje nacionalnog identiteta onako kako ga je shvatila dominantna skupina.¹⁹ Vale se priklanja Geertzovu tumačenju sadržaja nacionalnog identiteta kao manipuliranja navodnim primordijalnim vezama (srodstvo, rasa, jezik, regija, religija, običaj) u svrhu vrlo suvremenih ciljeva i to pod vodstvom vladajuće skupine ili stranke. Ovo ih obojicu svrstava u instrumentaliste s obzirom na teoriju o nacionalnom identitetu, a Vale vrlo jednostavno formulira instrumentalizaciju povijesti kad piše da je evociranje prošlosti učinkovito u pozivanju na novu budućnost.²⁰

Drugi Valeov sloj značenja koji se tiče umjetnikova doprinosa obrađen je u slučaju Medvedgrada u poglavlju o umjetničkim prijedlozima za Oltar domovine s tim da se pored umjetnikove ideje podrazumijeva i važnost ideje naručitelja o tome što spomenik ili građevina trebaju predstavljati, a u vezi je s njihovim osobnim povijestima. Treći sloj značenja koji je vezan za internacionalnu afirmaciju je već uključen u srž ideje spomenika kao mjesta protokola gdje bi strani državnici u posjetu Hrvatskoj polagali vijence. Smisao odlaska na Medvedgrad i na Oltar domovine zamišljen je kao dio komunikacije sa strancima gdje bi mogli na staroj utvrdi, dokazu hrvatske povijesti, iskazati poštovanje novoj državi.

Vale zaključuje da arhitekt ne može toliko čvrsto oblikovati nacionalni identitet kroz državnu zgradu koju gradi jer iako je namjerno naglasio određene aspekte, simbolizam ipak ovisi o interpretaciji i mijenja se kroz vrijeme. Arhitekt koji planira takvu zgradu, a za naše

¹⁸ Usp. Vale, Lawrence J., *Architecture, power, and national identity*, New Haven & London: Yale University Press, 1992., str. 47, 48.

¹⁹ Isto, str. 49.

²⁰ Isto, str. 51.

prilike umjetnik koji izrađuje spomenik, mora prihvatiti svoju poziciju u kojoj je režim naručitelj i pritom pokušati odgovorno postupati.²¹

2.4 Povijesnost nacionalnog identiteta i Franjo Tuđman kao naručitelj

Pozivanje na povijesne činjenice u konstrukciji nacionalnog identiteta nije nova pojava koju je predsjednik Tuđman prvi počeo koristiti. Sociolog Siniša Malešević piše o ideologiji u Jugoslaviji čiji su principi bili korisni i Tuđmanu devedesetih.

Koristeći razliku normativne i operativne ideologije, Malešević tvrdi da iako se normativna ideologija Jugoslavije temeljila na idejama klasnog jedinstva jugoslavenskih naroda, operativna se ideologija bavila utvrđivanjem povijesnog porijekla jedinstva jugoslavenskih naroda. Udžbenici povijesti kao izvori za detekciju operativne ideologije koje autor citira, izravno ili neizravno upisuju težnje jugoslavenskih naroda da se ujedine u povijesne događaje koji su se zbivali čak od IX. stoljeća. Normativna, marksistička ideologija bila je namijenjena članovima partije, dok je masama to jedinstvo jugoslavenskih naroda bilo predstavljeno kao nešto što ima duboke povijesne korijene.²² Ovaj povijesni aspekt namijenjen masama bio je obilno korišten pri stvaranju nove Hrvatske kada je populizam u konstrukciji nacionalnog identiteta bio presudan zbog potrebe za mobilizacijom u svrhu ratnog sukoba.

Do sada je vidljivo da je povijesnost bila važna i korištena u Hrvatskoj devedesetih, ali pitanje je kako je i na kojim osnovama konstruirana. Alex Bellamy napisao je knjigu o oblikovanju hrvatskog nacionalnog identiteta i postavio pitanje radi li se zbilja o stoljećima dugom snu o nacionalnoj državi. Bellamy je zaključio da postoje dva izvora nacionalnog identiteta u Hrvatskoj: jedan smješta u proizvode interesa društvene elite koja je agresivnim nacionalizmom stvorila *hrvatski nacionalni identitet*. Takvo tumačenje preuzima od Mishe Glenyja koji je napisao često referiranu knjigu „The Balkans 1804-1999: Nationalism, War and the Great Powers“ prema kojoj je još u devetnaestom stoljeću nejasno hoće li se Hrvati prikloniti panslavenskom, austrijskom ili srpskom identitetu. Oba autora sklona su Gellnerovoj tvrdnji da nacionalizam stvara nacije i tamo gdje ih nema²³ podupirući za ovaj

²¹ Isto, str. 286.

²² Usp. Malešević, Siniša, *Ideologija, legitimnost i nova država: Jugoslavija, Srbija i Hrvatska*, Beograd: Fabrika Knjiga; Zagreb: Jesenski i Turk, 2004., str. 243, 244.

²³ Gellner, Ernest, *Nations and Nationalism*, Oxford: Basil Blackwell, 1983, str. 48, 49, citirano u: Bellamy, Alex J., *The Balkans 1804-1999: Nationalism, War and the Great Powers*, Manchester, UK: Manchester University Press, 2003.

rad važnu tezu da je nacionalizam proizvoljan, lako instrumentaliziran u svrhe političke elite, a emocionalno dovoljno jak da utječe na mase. Tvrdnji da je nacionalizam u rukama društvenih elita proizveo hrvatsku naciju, Bellamy pronalazi potvrdu i u radovima Ive Banca, Marcusa Tannera i Mirjane Gross.²⁴

Bellamy navodi i drugi izvor nacionalnog identiteta koji dominira drugačijom literaturom. Navodi da su autori poput Francisa Eterovicha, Christophera Spalatina, Ive Perića, Simona Vladovicha i Eduarda Kalea skloni hrvatski nacionalni identitet tumačiti kao primordijalni fenomen kojem korijene nalaze u antici. Ove autore možemo tumačiti obrnuto od autora prve skupine u smislu da je nacionalni identitet u korijenu, a nacionalni pokreti su samo njegov proizvod. Većina skupnih aktivnosti dokazuje postojanje prethodnog etničkog ili nacionalnog identiteta, a značenje riječi Hrvat se ne mijenja. Kod primordijalista Hrvati su ujedinjeni kroz povijest kroz zajedničku državu koja seže do srednjovjekovnog kraljevstva a ključni datumi sporazuma 1102. i 1526. godine dokazuju taj kontinuitet.²⁵

Bellamy je jedan od autora koji pokušava nadići opoziciju modernog gelnerovskog (instrumentalističkog) i primordijalnog pristupa jer ih drži generalizirajućima i nedokazivim u svojim osnovnim postavkama. Primjerice, moderna teorija može pasti u vodu ako se istakne da su nacionalni sentimente bili aktualni i prije industrijalizacije za koju se tvrdi da je početak modernog nacionalizma, a primordijalna teorija ne računa s regionalnim specifičnostima ili s činjenicom da se izrazi nacionalnog identiteta mijenjaju s vremenom.²⁶

Na hrvatskom primjeru nije toliko važno koja je treća, kompromisna teorija, jer je vrsta nacionalizma koja je bila u primjeni već definirana i spada u primordijalne teorije.

Ono što je dominiralo kao ideologija ili vrlo utjecajna verzija nacionalnog identiteta devedesetih i što je promovirala HDZ-ova vlada Bellamy naziva *franjoističkim nacionalizirajućim nacionalizmom* (franjoistic nationalizing nationalism). Pod tom formulacijom sažeta je ideja zahtjeva u ime središnjeg naroda ili nacionalnosti definirane kroz etnokulturne termine, a koji isključuje mogućnost pripadnosti državi samo na građanskoj razini. Ono u čemu je vlada bila uspješna bilo je širenje ideja o tome što to znači biti Hrvat

²⁴ Bellamy, Alex J., *The Balkans 1804-1999: Nationalism, War and the Great Powers*, Manchester, UK: Manchester University Press, 2003.

²⁵ Isto, str. 171.

²⁶ Isto, str. 172, 173.

kroz obrazovni sustav kojim je vrlo uspješno upravljala.²⁷ Bellamyjeve ideje u primjeni nalazimo upravo na Medvedgradu koji je možda bio zamišljen prvenstveno kao mjesto za državni protokol, ali i njega su obilazile skupine učenika osnovnih škola kako bi dobile iskustveni i vizualni doživljaj one primordijalne verzije nacionalnog identiteta kakvog je preferirao Franjo Tuđman.

Kada se već govori o Tuđmanovoj preferenciji povijesnog aspekta nacije, Bellamy je citirao Slavenku Drakulić o tome kako je ona doživjela Tuđmana kao niti političara niti diplomata, jer on je bio previše uvjeren u svoju povijesnu misiju da bi se bavio takvim stvarima.²⁸ Ova naizgled neozbiljna crtica ipak govori nešto o Tuđmanovom karakteru i primarnim interesima koji su ipak nezaobilazni ako ga promatramo kao naručitelja. Naručitelja vizuala nacionalne države koju je stvarao.

Nacionalni identitet je projekt koji traje i oko kojeg se spore interesne skupine. Devedesetih je najjača bila Tuđmanova skupina koja je naglašavala konzervativizam, katoličku vjeru i određene epizode iz povijesti. Naposljetku, nacija je utemeljena u društvenoj praksi, a postupanja sa spomenicima ulaze u materijalne i vidljive aspekte te prakse. Zato je koncept nacije i nacionalizma važan u promatranju događaja u zaštiti spomenika devedesetih godina. Bio je snažan motivator razmišljanja i djelovanja.

Siniša Malešević podupire tvrdnju da je Franjo Tuđman bio u rangu karizmatičkih vođa poput Tita prije njega, s tim da je ono što ga je činilo posebnim bilo isticanje hrvatstva na osnovu kojeg su se sljedbenici s njim poistovjećivali, a dodatnu vrijednost pružilo mu je poznavanje povijesti Južnih Slavena što mu je davalo superioran položaj.²⁹ Tuđmanov karizmatički autoritet pomogao je legitimirati novi politički poredak, a omogućio mu je i korištenje moći za uvođenje novih vrijednosti vezanih za etnonacionalizam.³⁰ Upravo je spominjanje Tuđmanovog položaja moći i načina na koji ju je koristio motiv koji se provlači kroz tekstove i knjige o devedesetima.

²⁷ Isto, str. 174.

²⁸ Drakulić, Slavenka, *Cafe Europa: Life after Communism*, London: Abacus, 1996., str 192, preneseno u: Bellamy, Alex J., *The Balkans 1804-1999: Nationalism, War and the Great Powers*, Manchester, UK: Manchester University Press, 2003.

²⁹ Usp. Malešević, Siniša, *Ideologija, legitimnost i nova država: Jugoslavija, Srbija i Hrvatska*, Beograd: Fabrika Knjiga; Zagreb: Jesenski i Turk, 2004., str. 366.

³⁰ Isto, str. 369.

Zapisani dojmovi o Franji Tuđmanu ne razlikuju se u bitnim značajkama. Novinar Branko Tuđen piše o Tuđmanovoj demokratičnosti koja je važna za njegovo donošenje odluka devedesetih i način na koji su se ljudi oko njega ponašali. Tuđen ulazi u njegovu osobnu povijest kada je učio o organizaciji i demokratičnosti te uočava da je do četrdesete godine Tuđman bio časnik u Jugoslavenskoj vojsci gdje nije mogao biti izložen demokratskim principima zbog same prirode organizacije vojske. Godine 1967. bio je izbačen iz partije nakon čega je proveo dvadeset godina u političkoj izolaciji, ali kako Tuđen napominje, to ne znači da se tada sam demokratski obrazovao nego da se možda i dodatno ukrutio u svojim stavovima zbog nedemokratskih metoda kojima je bio izložen.³¹ Pored toga, da u demokraciji nije imao prakse, u razdoblju rata devedesetih godina na cijeni su bile brze i učinkovite odluke koje bi duge rasprave zakočile. Višestranački izbori su bili jedini polu-demokratski trenutak tog razdoblja.

Razumjeti Tuđmanovu poziciju predsjednika nove države znači ne analizirati samo njega nego i način na koji su drugi na njega reagirali i dopuštali mu da radi po svom nahođenju. U političkoj antropologiji poznato je da postoje neovisna i ovisna moć (gdje jedan prenosi svoju moć drugome koji može odlučivati za njega) te da u centraliziranim sustavima poput modernih država pojedinac može biti na poziciji moći uz prijetnju silom i uživajući moć konsenzusa koji dolazi iz pristanka okoline³². Ako ovo primijenimo na Tuđmanovu poziciju, on je imao neovisnu moć jer je bio karizmatički vođa u vremenu rata, mogao je upravo zbog složenosti ratne situacije koristiti silu protiv onih koje je smatrao neprijateljima, a pristanak je uživao zbog svega navedenoga. Ono gdje pristanak vidimo kao problematično pokoravanje vođi oprimjerio je slučaj odlučivanja o Medvedgradu gdje se nastavlja primjena Tuđmanove pozicije naručitelja.

2.5 Medvedgrad

Prije samog načina odlučivanja o Medvedgradu, potrebno je iznijeti osnovne povijesne podatke i opisati kako je izgledao Spomenik domovini. Ti su elementi relevantni za proučavanje hrvatskog nacionalnog identiteta devedesetih, ali i odnosa struke i političara o kojem će biti riječi u daljnjem tekstu.

³¹ Tuđen, Branko, *Tito, Tuđman, Hrvatska: 100 skica za portrete s političkog groblja*, Zagreb: Znanje, 2013., str. 266, 267.

³² Lewellen, Ted C., *Political anthropology: an introduction*, Westport, SAD: Praeger Publishers, 2003., str. 90.

Medvedgrad se karakterizira kao plemićki grad i kao burg koji je korišten od izgradnje sredinom XIII. stoljeća do potresa 1590. godine kada je napušten. Nekoliko je autora pisalo o Medvedgradu, među kojima su važni Ivan Kukuljević Sakcinski koji je prvo monografski zabilježio podatke o Medvedgradu te Nada Klaić, povjesničarka koja je također napisala monografiju 1987. godine u kojoj pobija neke do tada uvriježene tvrdnje. Sama povijest burga nije zanimljiva po sebi, koliko su zanimljive interpretacije povijesnih izvora navedenih autora. Drago Miletić, konzervator ovog spomenika tokom istraživanja i konzervatorsko-restauratorskih radova, radio je na spomeniku od 1979. do 1991. godine kada je Medvedgrad uključen u planove nove vlade za ubrzanu obnovu i postavljanje dodatnog spomenika pod nazivom Oltar domovine. Miletić o povijesti Medvedgrada, također ima vlastito i specifično mišljenje. Način na koji je Franjo Tuđman shvatio povijest burga i iskoristio je za legitimizaciju svog projekta obnove i spomenika posljednje je mišljenje koje je ostavilo materijalnog traga na spomeniku.

2.5.1 Povijest Medvedgrada: Ivan Kukuljević Sakcinski

Kukuljević Sakcinski bio je prvi koji je u posebnom tekstu zabilježio neke datume i imena vezana za nastanak utvrde. Njegova knjiga „Dogadjaji Medvedgrada“ iz 1854. godine popisuje na gotovo pedeset stranica imovinsko-pravnu povijest Medvedgrada. Istom tekstu prilaže prijepise izvora na latinskom jeziku koji podupiru njegove teze, a zanimljiv dodatak knjizi su i narodne legende vezane za Medvedgrad (npr. crna kraljica i top protiv Turaka) te skice tlocrta ruševine i pročelja dva tornja kakvi su stajali spomenute 1854. godine (slika 1). Zanimljivost iz Kukuljevićeve knjige je njegovo svjedočanstvo da se ruševina koristi kao izletište:

„Tko od hrvatskih sinovah, polazivši učione u Zagrebu, nije posietio barem jedankrat razvaline one? bilo to prilikom majališah, bilo u vrijeme školskih praznikah, ili možebit kasnije, u onakovo doba, gdje čovjeka neka unutarnja sila tjera, da izšeta iz tiesna grada na zelena i prostrana polja, u guste gajeve, na visoka brda i u tamne gore.“³³

Kukuljević je i sam obišao ruševine o kojima piše sa skupinom izletnika, što govori u prilog kasnijim Miletićevim idejama da se ruševina revitalizira i u izletničkom smislu. Rečenicu ranije, Kukuljević spominje i vrijednost ruševine u krajoliku, a dotiče se i povijesne važnosti utvrde za etničke ili nacionalne Hrvate:

³³ Kukuljević Sakcinski, Ivan, *Dogadjaji Medvedgrada od Ivana Kukuljevića-Sakcinskog*, Zagreb: Narodna tiskarnica dra. Ljudevita Gaja, 1854., str. 3

„Malo ima ljudi, koji putujući iz posavskih ravninah prema Zagrebu, nesvrnu nehotice okom na one razvaline, u koje se često upire žarko sunce, kao da će ledene ostanke tog starodavnog tvora hrvatskih otacah svojom vatrom ogrijati i s nova oživiti.“³⁴

Ne treba se iznenaditi ako jednog dana izađe na vidjelo da je predsjednik Tuđman čitao upravo Kukuljevićev opis jer dijele ideju Medvedgrada kao mjesta važnog za hrvatsku povijest. Osim povijesnosti i pozivanja na hrvatske oce, povezanost tvrđave i krajolika kao posebnog aspekta doživljaja Medvedgrada uočljiv je u Kukuljevićevu navodu, a kod Tuđmana je, prema Miletićevom izvješću, bio upravo poticaj da ga primjeti na onim zračnim fotografijama Medvedgrada na izložbi pod nazivom „Neka bude Zagreb“ 1991. godine.

Prema Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom, utemeljitelj grada je zagrebački biskup File ili Filip koji ga je izgradio za čuvanje i obranu svog crkvenog blaga na brijegu s okolicom koji je crkva zagrebačka dobila od kralja Bele IV. Radovi su počeli 1249, građevina je već stajala 1250, a dovršena je 1254. godine kada je već i papa Inocent IV. potvrdio da je utvrda u vlasništvu biskupa Filipa. Tokom sljedećih gotovo četiristo godina povijesti, Kukuljević bilježi da iz biskupskog, utvrda prelazi u kraljevsko vlasništvo s lokalnim upraviteljima, a zatim i u vlasništva gotovo svih lokalnih plemića (npr. Celjski, Zrinski, Mikulići) i utjecajnih osoba koje su se profilirale kroz povijest. Potres iz 1590. godine toliko je ošteti utvrdu da se u njoj jedva moglo stanovati. Kraj života u utvrdi Sakcinski smješta u 1642. kada je u izvoru opisan kao ruševina, stanje u koje su ga, između ostalog, nebrigom doveli Mikulići.³⁵

2.5.2 Povijest Medvedgrada: Nada Klaić

Nasuprot Kukuljevićevoj tvrdnji stoji teza Nade Klaić koja je 1980-ih godina napisala knjigu o Medvedgradu i koja tvrdi da se radi o Kolomanovu dvoru. Naime postoji sukob oko tumačenja radi li se o kraljevskom ili biskupskom posjedu. Nada Klaić na široko razlaže zašto i na temelju kojih spisa se radilo o darivanju kraljevskog posjeda biskupu te da se prvenstveno radilo o dvoru na kraljevu posjedu i malenom vlastelinstvu kojemu je to bilo središte.³⁶ Klaić pridaje važnost pismu pape Inocenta IV. iz oko 1250. godine prema kojem je ugarski kralj poklonio svoj posjed zagrebačkom biskupu, iz čega izvodi da se radi o Medvedgradu i da je objekt prvotno bio kraljevski da bi postao biskupski. Budući da je izvorna darovnica izgubljena, Nada Klaić ide dalje u svojim spekulacijama i tvrdi da se oko 1325. godine na

³⁴ Kukuljević Sakcinski, Ivan, *Dogadjaji Medvedgrada od Ivana Kukuljevića-Sakcinskog*, Zagreb: Narodna tiskarnica dra. Ljudevita Gaja, 1854, str. 3.

³⁵ Isto, str. 3-48.

³⁶ Usp. Klaić, Nada, *Medvedgrad i njegovi gospodari*, Zagreb: Globus, 1987., str. 27, 28.

zagrebačkom Kaptolu pojavila potreba za pronalaženjem dokaza da je Medvedgrad u vlasništvu biskupije kako bi ga novi ban Mikac i javnost prihvatili kao posjed zagrebačke crkve i biskupa. Prema mišljenju Nade Klaić, kanonici su u XIV. stoljeću izmislili ispravu Ladislava Arpadovića iz 1275. prema kojoj kralj *vraća* posjed biskupu Timoteju.³⁷

Teza Nade Klaić o Medvedgradu kao dvora hercega Kolomana iz tridesetih godina XIII. stoljeća potkrijepljena je s devet „dokaza“. Osnovno tumačenje je da se radi o veličanstvenom dvoru iz razdoblja razvoja samostalne vojvodine i crkve daleko od strane ugarske vlasti ili riječima autorice: „... *Medvedgrad je u svojoj veličanstvenosti bio i ostao* trajan dokaz preporoda slavonske vojvodine, *onoga njezina razdoblja kada su je hercezi u slozi sa zagrebačkim biskupom uspjeli oteti utjecaju, ali i vlasti ugarskih kraljeva i dati joj političku samostalnost! Na Medvedgradu su dva velikana prve polovice XIII st. – herceg Koloman i biskup Stjepan II – zajednički kovali planove o tom putu vojvodine i zagrebačke crkve u samostalnost, planove koji su velikim dijelom i ostvareni.*“³⁸

Devet dokaza koje podastire su redom struktura utvrde koja uključuje palaču i kapelu što bi ju onda činilo dvorom, terminologija koja Medvedgrad naziva *castrumom* ali to u ono vrijeme može označavati i veće objekte, struktura zagrebačkog kraljevskog naselja u to vrijeme nije davala dovoljno prostora za javnu zgradu, kula na Gradecu se nije mogla proširiti u dvor zbog konfiguracije tla pa herceg odlazi na brdo Medvednicu, i prije 1242. i Beline povlastice Gradec je bio dio hercegškog posjeda na osnovu kojeg su zahtijevali povlastice kada je on umro, dvor je sagrađen prije tatarske provale jer je na sjedištu posjeda, a ne na strateški važnom obrambenom mjestu, Medvedgradsko ime dolazi nam preko mađarske riječi što je dokaz da je Mađar graditelj, Bela IV. je građanima lako dao Gradec jer je imao i Medvedgrad kojeg je crkvi predao tek nakon molbe kao nagradu za usluge koje su mu učinili, te na kraju, Bela IV. sklonio se od Tatara u okolici Zagreba s dvorom i bjeguncima, a ne u samom Zagrebu što može značiti da se radilo o bratovom dvoru na Medvednici.³⁹

Daljnja povijest Medvedgrada je složena i povjesničarima zanimljiva, ali za ovaj rad važno je samo ovo razdoblje postanka burga jer se na toj osnovi koristio u XX. stoljeću.

³⁷ Isto, str. 34, 35.

³⁸ Isto, str. 41.

³⁹ Isto, str. 38-41.

2.5.3 Drago Miletić i prvi val konzervatorsko-restauratorskih radova

U kronici s komentaram koju Miletić objavljuje 2001. godine, sažima se kronologija konzervatorsko-restauratorskih radova koju je autor vodio od početka istraživanja 1979. do 1991. godine (slika 2). Prvo je restauriran unutarnji obrambeni zid te južna i sjeverna kula, što je uključivalo korištenje starih i novih jastučastih klesanaca od autohtonog kamena – litotamnijskog vapnenca, a podignuti su do visine koja je konzervatorima bila neosporna. Kapela sv. Filipa i Jakova rekonstruirana je na osnovu pravilnog tlocrta i „iznimno visokog postotka sačuvanih dijelova arhitektonske plastike“, što je bilo izvedeno do 1985. godine. Istraživanje i restauriranje istočnog i zapadnog krila palasa bili su posljednji dio na kojem se radilo prije rata, a restaurirani su podrum zapadnog i prizemlje istočnog krila te južni i srednji podrumi. Detalji arhitektonske plastike ovog dijela spomenika bili su u lošem stanju pa su ugrađeni njihovi faksimili u istovrsnom kamenu.⁴⁰

Detaljno predočavanje Miletićeve vizije restauratorskih radova nije nužno za ovaj rad ali ju treba ukratko opisati jer pokazuje da je prije Domovinskog rata sudbina burga izgledala drugačije. Stručnjaci koji su planirali revitalizirati utvrdu novom namjenom predvidjeli su manji muzejski postav u prostoru onoga što je trebao biti rekonstruirani kat zapadnoga krila i rekonstruirane južne kule. Muzejski postav trebao je predstaviti otkrića na Medvedgradu, obrazovati posjetitelje o plemićkim gradovima općenito i informirati o Parku prirode Medvednica u kojem se burg nalazi. Osim muzejskog postava, predviđen je ugostiteljski sadržaj u podrumima gdje se proizvodilo i skladištilo vino, važna gospodarska aktivnost iz povijesti Medvedgrada. Treći sadržaj je bilo oživljavanje sakralne funkcije kapele sv. Filipa i Jakova. Scenski sadržaj bio je vezan za kazališne predstave čija bi infrastruktura bila montažna. Osim kulturnog, predviđen je i sportsko-rekreativni sadržaj.⁴¹ Sлагali se danas s ovakvim predviđenim programom namjene ili ne, treba napomenuti da je program predviđao maksimalno čuvanje izvorne strukture u smislu održavanja prirodnog i priručnog osvjetljenja i grijanja (svijećama i kaminima), bez unošenja modernih instalacija⁴², što je pohvalno i idealno kada se gleda iz pozicije zaštite spomenika kulture.

Miletićevo mišljenje o povijesti Medvedgrada stoji kao kritika ranije spomenute Nade Klaić. Miletić odbija prihvatiti njezinih devet argumenata koji govore o Medvedgradu kao

⁴⁰ Usp. Miletić, Drago, “O obnovi Medvedgrada (1979-1999.) – kronika s komentaram”, u: *Peristil* 44, 2001., str. 131-157 (132-134).

⁴¹ Isto.

⁴² Isto, str. 131-157 (135).

dvoru hercega Kolomana. Ne slaže se s njezinom tvrdnjom da se radi o dvoru, a ne burgu. Naime, Miletić o njoj piše:

„Nesumnjivo Nada Klaić ne poznaje dovoljno opće tendencije u civilnom graditeljstvu 13. stoljeća u srednjoj Europi, a potpuno pogrešno „čita“ medvedgradske strukture kada tvrdi da je to dvor, a ne plemićki grad, odnosno burg.“⁴³

Činjenica jest da je Miletić arheolog specijaliziran za srednjovjekovne plemićke gradove, a Klaić samo povjesničarka, ali tekstu ne bi škodilo i objašnjenje koja je to temeljna razlika između spornih naziva objekta i što točno nije u redu s ostalim osam argumenata kojima se također protivi riječima: „... jer niti jedan od ponuđenih nije uvjerljiv, ...“⁴⁴ Miletić se priklanja ranijoj tezi da je objekt nastao nakon tatarske provale i da se radi o biskupskom gradu sredine 13. stoljeća kakvim ga je prvo predstavio Kukuljević Sakcinski. Miletić nije samo komentirao dotadašnje autore nego je otišao dalje i okarakterizirao Medvedgrad kao jedini primjer „Ganerbenburga“ ili suvlasničkog odnosa nad gradom što argumentira čitanjem tlocrta. U jezgri s vlastitom sjevernom kulom čita biskupov dio koji je građen ostavljajući ranjiv otvoren prostor ispred ulaza s mišlju da će uskoro kaptol dograditi „svoju“ južnu kulu i podgrađe. Dakle, prema Miletićeve mišljenju suvlasnici pri izgradnji bili su biskup i kaptolski kanonici. Ne ulazeći u čitanje povijesnih izvora i tumačenje strukture kako bi se doznala „istina“ o počecima Medvedgrada, potrebno je samo istaknuti postojanje dvije suprotstavljene struje među stručnjacima koji su istraživali ovaj objekt.⁴⁵

U tekstovima nakon drugog vala obnove pod Tuđmanom, Miletić se negativno postavlja prema tezi da se radi o kraljevskom gradu i takve teze stavlja u kontekst događanja devedesetih. Zanimljivost iz literature je i ta da je Drago Miletić pisao predgovor *Medvedgradu i njegovim gospodarima* Nade Klaić iz 1987. godine u kojem ne kritizira njenu osnovnu tezu koja se tiče postanka Medvedgrada.

2.5.4 Obnova Medvedgrada devedesetih

Nasuprot Miletićevoj ideji minimalne intervencije u postojeću građu i dodavanja ponekog rekonstruiranog kata, brzinska obnova do koje je došlo na inicijativu Franje Tuđmana prilikom uvođenja nove funkcije spomenika domovini. Kritike upućene obnovi konkretno obuhvaćaju uvođenje suvremenih instalacija (struja, telefon, voda, kanalizacija,

⁴³ Isto, str. 131-157 (136).

⁴⁴ Isto.

⁴⁵ Isto.

plin, gromobrani) pri čemu su oštećene ne samo stijene na kojima burg stoji nego i sama srednjovjekovna struktura. Osim toga do strukture vodi moderni asfalt, a unutar nje postavljeno je popločenje koje nije postojalo u povijesnim fazama. Rekonstrukcija sjevernog podruma palasa bila je moguća zbog dovoljno podataka o izvornoj strukturi i mogla mu se vratiti djelomično izvorna funkcija vezana za čuvanje vina, ali je devedesetih obnovljen na način da je pregrađen u toalete i servisni prostor te stubište (slika 10) kojim bi se posluživao gornji rezidencijalni prostor. U zapadnom krilu palasa pojavio se 80 centimetara debeli pod od armiranog betona potreban zbog luksuzne suvremene opreme interijera koja je bila teška i tražila je potporu jaču od povijesne. Ova struktura sakrila je i izvorne konzole za grednike. Otvori na pročeljima ne odgovaraju prema starijem projektu zamišljenom rasporedu, a kameni okviri izrađeni su na barokni način te im je dodana i stolarija koja izvorno nije postojala. Ulazni portal palasa obnovljen je kao prozor jer nije spojen stubištem da bi mogao služiti kao ulaz. Drago Miletić ocijenio je i kvalitetu zidanja i obrade kamena kao „najnižu moguću“, a građevinske radove „grubima“ posebno zbog uništene gradske grabe u koju je smješten vodospremnik i sustav spremnika za plin.⁴⁶

2.5.5 Prijedlozi umjetničkih rješenja spomenika domovini

Franjo Tuđman se devedesetih priklonio ideji kojoj je bila sklona Klaić i nazvao Medvedgrad kraljevskim gradom. Njegov motiv je možda bio u inzistiranju na veličanstvenoj povijesti na koju se mora nasloniti Oltar domovine, i njegova opća sklonost da u povijesti ističe suverenost Hrvatske. Njegova vizija bila je dodati postojećem velikom spomeniku još jednu funkciju spomenika svima palima za domovinu, što se poslije pretvorilo u spomenik domovini.⁴⁷ U prijedlozima umjetničkih rješenja spomenika provlačit će se ideje povijesne legitimacije nove države svojstvene preferencijama njegovog naručitelja.

Polupublikacija⁴⁸ u izdanju Gradskog zavoda za zaštitu i obnovu spomenika kulture i prirode Grada Zagreba otkriva prijedloge za uređenje memorijalnog obilježja na Medvedgradu. Primjerak ove polupublikacije Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici darovao je Ured Predsjednika oko 2010. godine što je jedna od spona predsjednika Tuđmana i spomenika

⁴⁶ Isto, str. 131-157 (143, 144).

⁴⁷ Miletić, Drago, *Plemićki gradovi kontinentalne Hrvatske*, Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 2012. str. 377.

⁴⁸ Polupublikacija jer se radi o izdanju koje nema sve karakteristike drugih izdanja objavljenih za javnost poput brojeva stranica, podataka o izdavaču i nakladi i slično. Knjižica je slična uvezenim radnim materijalima za internu upotrebu s tim da su reprodukcije u boji.

na Medvedgradu.⁴⁹ Umjetnici pozvani da osmisle spomenik bili su Stipe Bošnjak, Kuzma Kovačić, Vjenceslav Richter, Stipe Sikirica, Marija Ujević i Šime Vulas, redom poznati hrvatski umjetnici koji su svoje ideje predložili slikom i tekstom. Upravo iz njihovih tekstova kojim objašnjavaju radove možemo iščitati stajališta umjetnika o njihovom zadatku.

Prvo je važno uočiti da knjižica Gradskog zavoda počinje s napomenom da je tadašnji gradonačelnik Branko Mikša formirao autorsku radnu skupinu u dogovoru s predsjednikom Tuđmanom. Ovdje je vidljivo da niti u vrlo malenoj količini uvodnog teksta nije moguće izbjeći začetnika ideje ili, bolje rečeno, naručitelja. Osim njega, spominje se i poštivanje izvornosti spomenika prema konzervatorsko-restauratorskoj studiji. Struka se pokušava uključiti ne samo konzultacijom s dotadašnjim konzervatorskim studijama nego i kroz članove radne skupine koju je gradonačelnik oformio, a koju je činilo osmero stručnjaka arhitekata, profesora i akademik, a među njima i Drago Miletić, koji se prije rata bavio Medvedgradom.

Pogled umjetnika na zadatak usredotočen je na nekoliko ideja vodilja. Najzastupljenija je ideja pozivanja na hrvatsku povijest. Kruno Bošnjak (slika 4) predlaže spomen-biljege s likovima i citatima važnim za lokalnu povijest pri čemu se orijentira na povijesne ličnosti i vladare bez ratnih konotacija. Radi se o portretima prvih knezova, kraljeva, Marka Marulića, Zrinskih i Frankopana te Starčevića i Radića. Fotografija modela spomen-biljega osim spomenutih portreta otkriva da je Bošnjak uključio i simbol križa. Ne spomenuvši važnost dominantne religije u tekstu, ovaj križ govori o podrazumijevanju veze države i religije devedesetih godina.

Kuzma Kovačić (slika 5), čiji je prijedlog i izveden, raspisao se o svojoj viziji. I on se referirao na povijest, ali u manjem opsegu zamislivši samo citat Bašćanske ploče na jednom od kubusa koji odražavaju kvadrate hrvatskog grba. Ostatak spomenika je organski povezan sa horizontalom zemlje, stakleni elementi između ostaloga asociraju na more, a spomenik ne završava nego koristeći vidik prema Zagrebu, nastavlja se na prostor izvan spomenika. Kovačiću je pozicija Medvedgrada bila izuzetno važna za spomenik domovini, posebno kada uzmemo u obzir panoramu koja se pruža s njegovog vidikovca. Kovačić se izravno osvrnuo na ovu ideju u prvom tekstu o spomen-obilježju:

⁴⁹ *Medvedgrad – Studija i prijedlozi memorijalnog obilježja*, Grad Zagreb, Gradski zavod za zaštitu i obnovu spomenika kulture i prirode, polupublikacija, oko 1993. g., NSK sig. ZDR 72 M493 (stranice nisu numerirane).

„Ovaj srednjovjekovni grad iz 13. stoljeća nalazi se na brdu Medvednici s kojeg se najljepše vidi Zagreb, glavni grad Republike Hrvatske i čitav kraj oko Zagreba. S Medvedgrada simbolički gledamo – Hrvatsku. Ta činjenica navela me na misao da ovo simboličko mjesto može najbolje funkcionirati kao mjesto gdje će se moći izraziti upravo štovanje Domovine, odnosno hrvatske Države – Republike Hrvatske, njene povijesti i njene stoljećima žuđene, sada izvojevane slobode.“⁵⁰

Kontekst pogleda prema Zagrebu bio je dakle poticaj za smještaj ovog spomenika. Osim njega, Kovačić spominje i strane državnike koji će posjetom Medvedgradu moći izraziti poštovanje Hrvatskoj i doživjeti obilazak srednjovjekovnoga grada. U polupublikaciji koju se ovdje citira, Kovačić je zastupljen s tri teksta u kojima postupno razrađuje problem ideje i smještaja spomenika do elaboracije vlastitog rješenja. Ostalih petero umjetnika zastupljeno je samo s jednim kraćim tekstom o svom radu. Budući da je Kuzma Kovačić pismeno izlagao svoje ideje o samom smještaju spomenika na Medvedgradu i tome da treba biti posvećen Hrvatskoj, lako je zaključiti da je on imao većeg utjecaja u odlučivanju o projektu. Ove finese govore o većem utjecaju Kuzme Kovačića i mogućoj povezanosti s predsjednikom Tuđmanom ili drugim akterima. U trećem Kovačićevu tekstu novost je samo dodavanje više reljefa na kubuse kojima je inspiracija državna himna i više kopiranja najranijih pisanih spomenika koji navode imena hrvatskih knezova.

Vjenceslav Richter (slika 6) predložio je korištenje kule kao zatvorenog prostora za „vankonfesionalno svetište“ u kojem bi državnici u posjetu spomeniku polagali vijence i zadržali se u unutarnjoj kontemplaciji. Radi se o kapeli šesnaestog meridijana. Richterov prijedlog ne referira se na povijest kao konstitutivno mjesto nove države nego daje prijedlog rješenja funkcije za protokol prilikom kojeg bi državnici trebali, pomoću svetištu sličnog prostora, trebali razmišljati o državi. Richterov prijedlog bio je okrenut budućnosti, simbolički koristeći samo motiv šahovnice i visoke jarbole za zastave koji bi vizualno naglašavali državnu namjenu spomenika.

Stipe Sikirica (slika 7) nastavlja s kombiniranjem kršćanske simbolike i hrvatske povijesti. Predlaže postaje na cesti prema Medvedgradu s faksimilima važnih povijesnih nalaza koje podsjećaju na križni put koji kulminira pozlaćenim ciborijem na Medvedgradovu vidikovcu koji Sikirica naziva „hrvatskim oltarom“. Naziv njegova prijedloga je Hrvatski povijesni put, a i križ pod zlatnim ciborijem označava kao „hrvatski križ“, a vjerojatno zbog uzorka pletera na njemu. Sikiričino shvaćanje Medvedgrada kao povijesne utvrde graniči s

⁵⁰ *Medvedgrad – Studija i prijedlozi memorijalnog obilježja*, Grad Zagreb, Gradski zavod za zaštitu i obnovu spomenika kulture i prirode, polupublikacija, oko 1993. g., NSK sig. ZDR 72 M493.

preuveličavanjem, a i često koristi riječ *svetinja* kojom spomenik, utvrdu i svoj projekt Hrvatskog povijesnog puta uzdiže na božanske razine riječima:

„Zagrebačka gora i njezin drevni Medvedgrad predstavljaju jedan od povijesnih pojava drevne hrvatske samosvojnosti. Na Sljemenu Medvedgrad je ne samo arheološki dragulj, već dragulj smješten u prirodni okoliš rijetke ljepote. Ovaj srednjovjekovni grad-tvrđa, burg, sveti grad na hrvatskom Atosu. Jedino na njemu može biti hrvatski starovjeki i novovjeki oltar. Mjesto molitve i uznesenja, nade i slobode, hrvatske grude.“⁵¹

Marija Ujević (slika 8) najskromnije je prišla zadatku i predložila samo brončani šesterokutni okvir vječne vatre na koji se mogu nasloniti vijenci. Jedina povijesna referenca je citat bana Erdödyja o samostalnosti „*regnum regno non praescribit leges*“.

Šime Vulas (slika 9) predložio je tri skulpture. Prve su brončane vratnice na ulazu u tvrđavu složene od štitova i koje podsjećaju na orgulje evocirajući zaštitu, borbenost i religijski obred u jednom. Druga predložena skulptura je motivom sličan portal koji bi stajao na zavoju ceste prije tvrđave kako vizualno ne bi narušavao zidine. Treća skulptura namijenjena vječnom plamenu oblikom podsjeća na cvijet i plod kestena kojeg sačinjavaju stilizirani štitovi. I Vulas predviđa citat, s tim da se ovaj odnosi na Medvedgrad i Hrvatsku u jednom: „*Ja sam tvrđava sa jedinom zastavom srca – tvrđava koja se ne predaje*“.⁵² Riječ je o stihovima Jure Kaštelana iz pjesme *Tvrđava koja se ne predaje*.

Što se tiče stručnih ocjena prijedloga, Ivo Maroević se osvrnuo samo na nesretnu pozicioniranost novog spomenika na periferiji starog umjesto u središtu gradskih zbivanja ispred kapele i palasa pri čemu jedan spomenik ignorira drugi. Pri ovoj kritici Maroević je pokazao da je bio nesvjestan prioriteta izgradnje novog spomenika nad obnovom grada ili da je bio spreman to ignorirati vjerujući u suprotne prioritete. Ipak u riječima: „Novi spomenik preuzeo je glavno značenje“ vidimo da se pomirio s implikacijama događaja na Medvedgradu.⁵³

Lawrence Vale, čija je sistematizacija utjecaja na spomenike spomenuta u poglavlju o arhitekturi i nacionalnom identitetu, kao jedan od utjecaja na spomenike naveo je i volju i ideje arhitekta. Kada bi to prenijeli na spomenik poput Oltara domovine, mogli bismo iščitati veliku mjeru u kojoj su umjetnici koji su predlagali rješenja bili suglasni s idejom

⁵¹ *Medvedgrad – Studija i prijedlozi memorijalnog obilježja*, Grad Zagreb, Gradski zavod za zaštitu i obnovu spomenika kulture i prirode, polupublikacija, oko 1993. g., NSK sig. ZDR 72 M493.

⁵² Isto.

⁵³ Usp. Maroević, Ivo, *Konzervatorsko novo iverje*, Petrinja: Matica hrvatska u Petrinji, 2000., str. 117, izvorno objavljeno u *Zarezu* 11. studenog 1999.

primordijalnog nacionalnog identiteta. Mnogi su se izravno, likovno ili umetanjem teksta, referirali na neke trenutke hrvatske povijesti pristajući na naručenu viziju spomenika. Prevlast Tuđmanove ideje kao zamišljenog naručitelja, nigdje nije očitija nego u ovim umjetničkim prijedlozima.

2.5.6 Medvedgrad kao mjesto hrvatskog nacionalnog identiteta

Spomenici i materijalna kulturna baština dio su prostorne dimenzije kulturne prakse i vjerovanja kojima se, posebno devedesetih godina XX. stoljeća, bavila antropologija mjesta i prostora. Za temu politike i nacionalnog identiteta u poimanju kulturne baštine Hrvatske 90-ih godina važna je tema upisanih mjesta. Setha Low, autoritet na tom području, i Denise Lawrence-Zuniga definiraju upisana mjesta kao rezultat ljudskog stvaranja veza s okolišem koji ih okružuje i kao rezultat pripisivanja značenja prostoru što ga pretvara u mjesto. Također, ovo područje zanima se za utjelovljenje ili materijalizaciju iskustva u mjestu i za način na koji mjesta čuvaju sjećanja o ljudima i događajima. Odnos okoliša i ljudi nije jednostran u smislu ljudskog upisivanja značenja u mjesta koja ga okružuju, nego i svojstva okoliša mogu utjecati na narativ o mjestu.⁵⁴ Na primjeru Medvedgrada možemo primijetiti da je njegovo svojstvo uočljivosti u krajoliku koji okružuje glavni grad te samog pogleda prema gradu koji s njega puca bio jedan od presudnih faktora koji su ga osudili na prihvaćanje novog spomenika u svoje tkivo.

Nakon upisanih mjesta i krajolika, treba istaknuti i koncept spornog mjesta koji podrazumijeva lokaciju u kojoj se sukobljavaju akteri čije se društvene pozicije razlikuju po nadzoru nad resursima i pristupu moći.⁵⁵ Ta sažeta definicija iznimno je primjenjiva na ono što Miletić predstavlja kao dvije sukobljene strane kod obnove Medvedgrada: Političare i Stručnjake. Na ovaj način mjesta poput Medvedgrada samo su lokacije na kojima se otkrivaju širi društveni odnosi i sporovi. U slučaju promoviranja ideje samostalne države kroz umetanje spomenika u postojeći spomenik, može se govoriti o potrebi hegemonijske sheme da monopolizira javni prostor i na taj način dominira sjećanjem ili poviješću.⁵⁶ Onaj među sukobljenim stranama koji ima moć upravljati javnim mjestom poput Medvedgrada, taj dominira poviješću ili, bolje rečeno, na povijesnim ostacima piše novu povijest. Zgražanje pobijeđene strane ostaje samo kritika na papiru.

⁵⁴Usp. Low, Setha M, Lawrence-Zuniga, „Locating Culture“, u: *Anthropology of Space and Place*, Blackwell Publishing, 2003., str. 1-47 (13,14).

⁵⁵ Isto, str. 1-47 (18).

⁵⁶ Isto, str. 1-47 (22).

Kada Akhil Gupta i James Ferguson govore o novim trendovima na području antropologije mjesta i prostora, oni spominju konstrukciju mjesta i domovine. Referiraju se na noviji trend takve konstrukcije kod migranata koji se sjećaju i zamišljaju domovinu i mjesta koja im nju predstavljaju,⁵⁷ ali isti koncept konstrukcije mjesta i domovine možemo zapaziti devedesetih u slučaju ne samo Medvedgrada kao novootkrivenog i prenamijenjenog mjesta, nego i u svim obnovama spomenika i pripadajućih ambijenata i krajolika koji su iznova trebali označavati domovinu. To su mjesta koja služe kao simbolička sidra zajednice za raspršene pripadnike te grupe, služe kao sidra za formiranje novih zajednica ili, u hrvatskom slučaju, novih država.

Termini društvene proizvodnje i društvenog oblikovanja⁵⁸ važni su za kontekstualiziranje spomenika kulture, a posebno ako se radi o suvremenim postupanjem sa spomenicima jer naglašavaju materijalni aspekt kulture svojstven povijesti umjetnosti. Navikli smo promatrati interese i postupke naručitelja kod umjetničkih djela iz dalje povijesti, ali trebamo prihvatiti da su i suvremeni akteri koji oblikuju spomenike (bilo obnovom ili novim intervencijama) društveno, politički i gospodarski uvjetovani. Kontekstualiziranje spomenika kulture na ovaj način otkriva veliku ulogu subjekata koji se njima bave i koji oblikuju stvarnost i značenje.

2.5.7 Budućnost Medvedgrada kao spomenika

Budućnost spomenika domovini na Medvedgradu ubrzano je stigla. Dvadeset godina poslije našao se suočen s ravnodušnošću stanovnika iz podnožja. Sličnu reakciju dobili su i vrijedni jugoslavenski spomenici Drugom svjetskom ratu podizani u prirodi u impresivnim dimenzijama. Willem Jan Neutelings spomenuo je izvorno masovno obilaženje spomenika u vrijeme bivše države, zatim vandalizam koji su doživjeli tokom burnih devedesetih i ravnodušnost koju, prema njegovu mišljenju, uživaju danas.⁵⁹ Oltar domovine imao je sličan, ali ubrzan ciklus zaborava. Možda će i njega novi naraštaji otkriti kao kiparsko djelo smješteno na utvrdi u prirodi s predivnim pogledom na glavni grad. Ako su jugoslavenski

⁵⁷ Gupta, Akhil, Ferguson, James, „Beyond „Culture“: Space, Identity, and the Politics of Difference“, u: *Culture, Power, Place: Explorations in Critical Anthropology*, ur. Akhil Gupta, James Ferguson, Durham: Duke University Press, 1997., str. 33-51 (39).

⁵⁸ Low, Setha M., „Smještanje kulture u prostoru: Društvena proizvodnja i društveno oblikovanje javnog prostora u Kostarici“, u: *Promišljenje grada: studije iz nove urbane antropologije*, ur. Low, Setha M., Gulin Zrnić, Vesna, Zagreb: Jesenski i Turk, 2006., str.91-123 (91, 92).

⁵⁹ Usp. Neutelings, Willem Jan, *Simbolika izgubljena u prijevodu - Jan Kempnaers: Spomenici bivše Jugoslavije*, u: *Čovjek i prostor 5-6*, Zagreb: Udruženje hrvatskih arhitekata, 2009., str. 62-67.

spomenici zbilja izgubili svoje izvorno poslijeratno značenje kojem su odavali počast, hoće li i Oltar domovine to moći, usprkos prisutnosti navoda iz kulturne baštine urezanih u kvadre, na ukopanost u srednjovjekovnu utvrdu i uz pomoć otpora struke da se njime dalje bavi. Osim preuzimanja funkcije umjetničkog djela, postoji i mogućnost pretvaranja u spomen obilježje devedesetima u punom ideološkom značenju Hrvata-katolika koji su se junački izborili pod vodstvom Franje Tuđmana i HDZ-a za slobodu od srpskih tlačitelja. Ili na kritiku istoga.

2.5.8 Suvremena zaštita spomenika kulture i osvrt na Medvedgrad

Jonathan Ashley-Smith piše o povijesti zaštite spomenika, podrazumijevajući da pravila struke kodificirana tokom dvadesetog stoljeća ne izvire iz uma onoga koji ih je zapisao nego iz postojećih običaja koje trenutno prakticira određena skupina ljudi. Ti običaji se nastavljaju mijenjati jer njihova vrijednost nije vječna. Iako taj autor ulazi u akademski problematičnu teoriju mema (motivi iz kulture koji se prenose kao geni), njegov doprinos je ipak značajan zbog analiziranja onog koraka osjećanja koji prethodi etičkom razmišljanju o spomenicima. Autor prilaže i primjer popisa postupaka zbog kojih se možemo osjećati loše (npr. promjena, gubitak, zanemarivanje) ili dobro (npr. akcija, otkriće, uključenost, integritet)⁶⁰. Iz takvih dobrih i loših osjećaja svatko može formulirati skup ponašanja koja drži etičnima. Kolektivni moral je dominantan, ali osjećaji za ispravno kod posebno moćnih ljudi ili skupina mogu nadvladati svaki kolektivni moral. Jedan predsjednik ne mora biti osjetljiv na užas kojeg drugi osjećaju na pomisao instaliranja grijanja u srednjovjekovnu tvrđavu, ali njegovi porivi nisu negativni i rušilački. On se oslanja na svoje pozitivne osjećaje koje pobuđuje obilježavanje nove države na vizualno upečatljivom mjestu koje je već poznato i koje mu dopušta uključivanje i simboličko označivanje. Motiv nije osobno promicanje nego obilježavanje zajedničkog povijesnog trenutka. Ovu ideju teško je osuditi kao takvu ako znamo da je utemeljenost jednog spomenika u materijalnoj povijesti bilo nužno za ilustriranje i materijaliziranje ideje Tuđmanove ideje nacionalnog identiteta. Lako je osuditi brzinu obnove burga i loše radove izvedene po lošem projektu, ali treba se zapitati je li moglo biti drugačije i da li je ideja spomenika iz Tuđmanova vremena mogla biti ostvarena bez degradacije postojećeg. Vrlo vjerojatno ne. Poučeni primjerom Varšave čija je brza i zbrzana obnova služila liječenju rana, možemo zaključiti da određeni povijesni trenutci, osobe i vizije nadilaze etička načela jedne struke. Drago Miletić, koji je velik dio svoje karijere i životne energije

⁶⁰ Ashley-Smith, Jonathan, „The Basis of Conservation Ethics“ u: Conservation: Principles, Dilemmas and Uncomfortable Truths, ur. Richmond, Alison, Bracker, Alison, Butterworth-Heinemann, London, 2009. str. 6-24.

uložio u Medvedgrad u pisanim tekstovima nastupa pomalo emotivno i povrijeđeno jer su u slučaju Medvedgrada povrijeđeni običaji struke i etički standardi istraživača, ali ono što ostaje je spomenik modificiran povijesnim događajem, što nije neobična pojava.

Chris Caple postavlja temeljna pitanja za ovaj rad kada tvrdi da se konzervatori bave dvojama oko načina konzerviranja umjesto da postavljaju pitanje zašto. Glavni problem kojim Caple počinje jedan od tekstova je šutnja struke dok se odluke o spomenicima donose u „muzejima, sveučilištima i širem društvu“. Reakcija na tako postavljen problem je pitanje koliko je struka ikada bila neovisna o muzeju, sveučilištu i širem društvu. Da li je to ikada i bio cilj i koliko je to moguće? I Caple u zaključku dobro naslućuje da ako se ciljevi društva promijene i više ne želi primarno zaštitu spomenika, znači li to da se zaštita spomenika kao struka više neće baviti konzerviranjem.⁶¹ Takva temeljna pitanja možda su previše okrenuta zamišljenoj situaciji u budućnosti, a premalo trenutnim postupcima struke. Pitanje je misli li itko od stručnjaka da je zaštita spomenika izdvojena od politike i društva čiji su to spomenici? Zasigurno ne misle. Odnos stručnjaka i politike nije mjesto sukoba nego utvrđivanja rješenja i to ne samo na općoj razini nego i na svakom pojedinačnom spomeniku. Zbog sukoba oko Medvedgrada postaje očito da ideje struke nisu prenesene svima kojima su trebale biti očite, a sama rasprava oko projekta obnove nije bila dovoljno demokratska da bi zadovoljila sve strane. Fokusiranje na smisao struke danas i u budućnosti je vrijedan pozornosti, ali isto tako treba se usredotočiti i na pojedinačne povijesne događaje i utvrditi postupak raspravljanja i odlučivanja u izvanrednim ili društveno važnim situacijama. Opća načela zaštite spomenika nužna su za komunikaciju, ali za buduće rješavanje sukoba važnije je utvrditi postupak odlučivanja i ulogu pojedinih institucija i pojedinaca. Takav postupak omogućava da svi sudionici ostanu u svojim granicama utjecaja, a da se pitanje postupanja s određenim spomenikom ipak riješi. Capleovo je pitanje: „... ako društvo poželi „održavati i poboljšavati“ svoje spomenike na način koji ih više ne otkriva, istražuje i čuva, znači li to da prestajemo biti konzervatori?“⁶²

Među osnovama teorije zaštite spomenika nalaze se tekstovi i sistematizacije Jukke Jokilehta. Autor navodi nekoliko izvora utjecaja koji su oblikovali važnost zajedničke baštine, a to su spomenici kao spomen, stilsko restauriranje, moderno konzerviranje i tradicionalni kontinuitet. U kategoriji spomenika kao spomena možemo uočiti razliku između očuvanja

⁶¹ Caple, Chris, „The Aims of Conservation“ u: Conservation: Principles, Dilemmas and Uncomfortable Truths, ur. Richmond, Alison, Bracker, Alison, Butterworth-Heinemann, London, 2009., str. 25-31.

⁶² Isto, str. 30.

sjećanja na događaj i upisivanja novog značenja kroz „redefiniranje postojećeg spomenika ili zgrade i povezujući ga s novom političkom ili domoljubnom vrijednošću“.⁶³ Kada Jokilehto piše o novoj vrijednosti, on govori o definiranju pojedinih objekata kao nacionalnih spomenika koji su restaurirani kako bi predstavljali određeni trenutak u nacionalnoj povijesti. Osim ovog pristupa tu je još i vraćanje izgubljenih povijesnih građevina koje sada dobivaju novo značenje poput Varšave, drezdenske Frauenkirche, ruševina Babilona ili zvonika sv. Marka u Veneciji.⁶⁴ Takva oživljavanja o kojima piše Jokilehto zadržavaju se na obnovi oblika i značenja koji su već postojali s tim da se prilikom prezentacije može utjecati na isticanje razdoblja iz povijesti objekta koje odgovara suvremenim nacionalnim i kulturnim potrebama. Jokilehto dopušta redefiniranje i isticanje nove vrijednosti spomenika koja nije nužno identična izvornoj poruci arhitektonskog objekta. Ono što imamo oprinjeno u Hrvatskoj na Medvedgradu nadilazi i takvu slobodu u obnovi i prezentaciji arhitektonskih spomenika. Slučaj Medvedgrada i onoga što je postalo poznato kao Oltar domovine nadilazi biranje povoljnih poruka iz povijesti utvrde i ulazi u područje stvaranja novog spomenika na temeljima starog. U svakom slučaju vidimo da sporna obnova nije izvan očekivanja teorije, nego samo njezina rijetka manifestacija.

Jukka Jokilehto navodi popularnost ideje autentičnosti do koje dolazimo kritičkim prosuđivanjem cjeline, a ne temeljem samo jednog parametra, poštujući različite vrijednosti kao duhovno i intelektualno naslijeđe. Jokilehto je svjestan da svaka intervencija mora biti svjesna lokalnih specifičnosti, ali globalno prepoznatljiva načela ipak postoje. Upravo je uključivanje lokalnih kulturnih specifičnosti misao kojom završava povijesni pregled zaštite spomenika u svijetu.⁶⁵ Postavlja se pitanje bi li i Jokilehto imao dovoljno tolerancije za otkrivene spremnike plina na Medvedgradu kada bi događaje devedesetih uvrstio u opravdane lokalne specifičnosti? Suvremeni holistički pristup i naglašavanje specifičnosti pojedine lokacije može dati najbolju osnovu za proučavanje fenomena obnove Medvedgrada devedesetih. Kritički pristup u metodologiji koji Jokilehto promovira ovisi o namjeri kritičara i nije toliko rješenje koliko dodatni korak u analizi dosadašnjih konzervatorsko-

⁶³ Jokilehto, Jukka, *A History of Architectural Conservation*. Oxford: Butterworth-Heinemann, 1999., str. 302.

⁶⁴ Isto, str. 302.

⁶⁵ Jokilehto, Jukka, „Conservation Principles in the International Context“, u: *Conservation: Principles, Dilemmas and Uncomfortable Truths*, ur. Richmond, Alison, Bracker, Alison, Butterworth-Heinemann, London, 2009., str. 73-83.

restauratorskih postupaka. Važno je spajanje konzervatorske teorije s procesom planiranja i upravljanja spomenicima.⁶⁶

Miriam Clavir tvrdi da je značenje predmeta oblikovano višestrukim interakcijama, uključujući njegovo stvaranje ili korištenje. Clavir je koristila primjer rezbarija iz SAD-a, ali i pretvaranje srednjovjekovne utvrde u Oltar domovine možemo svrstati u korištenje objekta.

Clavir zaključuje da značenje nije fiksno niti je nužno usklađeno s idejama u zaštiti spomenika. Prema Ruth Phillips, u prošlosti se predmetu pristupalo kao zatvorenom paketu informacija, a danas mu se više pristupa kao materijalnom utjelovljenju društvenih i kulturnih perspektiva i odnosa koji su sve više višeglasni. Dinamične biografije predmeta ne završavaju kada postanu zaštićeni.⁶⁷ Prema riječima Richarda Handlera: „Život predmeta je društven, a ne objektivn.“⁶⁸

2.5.9 Proces odlučivanja o Medvedgradu

Što se povjesničara umjetnosti i konzervatora tiče, samo je Drago Miletić u jednom od kasnijih spominjanja obnove Medvedgrada uspio izolirati i dodatne političke pozicije koje su pored Predsjednika imale utjecaja na događanja. U knjizi o plemićkim gradovima kontinentalne Hrvatske Miletić se osvrće na ponašanje utjecajnih osoba tokom rasprava o obnovi. Navodi da su tadašnja ministrica kulture Vesna Girardi Jurkić i dva pomoćnika bili arheolozi, od kojih jedan konzervator, a predsjednik Sabora u to vrijeme bio je Žarko Domljan, povjesničar umjetnosti. Miletić ih optužuje da su se iz neugodne situacije izvukli podilaženjem, bijegom i prebacivanjem odgovornosti te da su svojim ponašanjem blokirali ostatak stručnjaka da se suprotstave predsjednikovoj ideji spomenika na Medvedgradu. U bilješci na kraju teksta otkriva da je naknadno ministrica Girardi Jurkić na predsjednikovo izravno pitanje zašto ga arheolozi mrze zbog Medvedgrada, izbjegla odgovoriti i nastavila podilaziti predsjednikovoj poziciji. Miletićeva bilješka donosi citat njene izjave: „*Odgovorila sam mu da je riječ o povjesničarima umjetnosti. Tako sam se izvukla.*“⁶⁹ Uvid u odnose među onima koji su donosili odluke o spomenicima iznimno je poučan posebno zato jer i stručnjaci, kao što smo vidjeli na primjeru Medvedgradskog slučaja, mogu zauzeti političke pozicije,

⁶⁶ Isto, str. 82.

⁶⁷ Clavir, Miriam, „Conservation and Cultural Significance“ u: *Conservation: Principles, Dilemmas and Uncomfortable Truths*, ur. Richmond, Alison, Bracker, Alison, Butterworth-Heinemann, London, 2009., str. 146.

⁶⁸ Isto, str. 140.

⁶⁹ Miletić, Drago, *Plemićki gradovi kontinentalne Hrvatske*, Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 2012. str. 389, bilješka uz tekst br. 59, članak objavljen u *Jutarnjem listu*, 24. svibnja 2001.

pritom možda komplicirajući svoj položaj, ali i preuzimajući dodatnu odgovornost prema struci.

Cjelokupan proces odlučivanja o ubrzanju obnove Medvedgrada i postavljanja spomenika domovini počeo je, prema Miletiću, na izložbi „Neka bude Zagreb“ koju je u ljeto 1991. godine obišao predsjednik Tuđman u Staroj gradskoj vijećnici. Tada se, navodno, predsjednik prvi puta sreo s Medvedgradom i to kroz šest neimenovanih zračnih fotografija utvrde (slika 3). Predsjednik je tada već iznio ideju da se tamo postavi spomenik, a kritika je uslijedila u tisku iz pera Zvonka Makovića i Vesne Kusin.⁷⁰ Franjo Tuđman istaknuo je da je Medvedgrad bio kraljevski grad i da bi mu zato trebalo dati novu funkciju. Njegova izjava nije bila utemeljena u povijesti Medvedgrada ali je bila dovoljna kao povijesno opravdanje zašto baš tamo graditi novi spomenik.⁷¹ Utvrdu je predsjednik posjetio u veljači 1992. godine i objavio da će ona biti mjesto novog spomenika domovini, a njegova objava je bila popraćena izradom smjernica (za obnovu) koje je dan nakon posjeta napisao viši savjetnik iz Zavoda za zaštitu spomenika kulture i koje su obuhvatile nove funkcije utvrde, način rekonstrukcije i prometna rješenja. Iako je Medvedgrad bio u nadležnosti Gradskog zavoda za zaštitu spomenika, pripreme projekta je vodio (u izvoru neimenovani) predsjednikov savjetnik.⁷² On je sastavio radnu skupinu koja je u ožujku 1992. godine donijela zaključak pod nazivom „Promemorija i zaključci prve faze rada na pitanjima rekonstrukcije Medvedgrada“. Potpisnici su bili Vjenceslav Lončarić, Boris Magaš, Ferdinand Meder, Davorin Stipetić i Vinko Štrkalj, dok je Drago Miletić, konzervator koji je dotada radio na utvrdi, odbio potpisati jer se nije slagao s iznesenim. Radna skupina tražila je studije od arhitekata i dotadašnjeg radnog tima, a prijedloge su podnijela trojica pozvanih. Recenzenti su također bili stručnjaci na području umjetnosti i arhitekture. Među njima Ivo Maroević, koji u recenziji analizira sve podnesene prijedloge i kritizira Crnkovića koji ruševine zaključuje modernim apstraktnim formama koje ne odražavaju volumene burga, zatim kritizira Vulinov prijedlog na osnovu djelomične interpolacije koja je oblikovno problematična: naime Vulin je za južnu kulu predvidio jedan spljošteni visoki volumen koji se suprotstavlja rekonstruiranoj jezgri grada. Fabijanićevom prijedlogu spomenika ukopanog ispod ruševine s vlastitim vidikovcem zamjera ignoriranje same ruševine čija prezentacija ovom intervencijom ne bi bila poboljšana. Ukratko, Maroević je 1992. godine recenzijom podržao samo projekt

⁷⁰ Isto, str. 387, 388, bilješka uz tekst br. 40.

⁷¹ Isto, str. 381.

⁷² Isto, str. 377.

rekonstrukcije Restauratorskog zavoda bez interpolacija i ekstrapolacija drugih autora jer je držao da ne pridonose kvalitetnijem prijenosu poruka prošlosti što bi trebala biti zadaća obnovljenog Medvedgrada. Maroević se opredjelio za čisti spomenik bez drugih kreativnih zahvata „*jer se sadržaji koji bi tražili takav zahvat mogu dogoditi negdje drugdje na Medvednici ili u Zagrebačkoj okolici i nije nužno da ih koncentriramo na Medvedgradu.*“⁷³

Miletić ne navodi što je bilo s tim prijedlozima nego preskače na vrijeme petnaest mjeseci kasnije kada je predsjednik Tuđman sazvao sastanak s novih četrdeset ljudi iz kulture i politike jer, navodno, nije bio zadovoljan sporim napretkom projekta. Na sastanak nije pozvao ministricu kulture, direktora Službe zaštite i Ivu Maroevića, jednog od gore spomenutih recenzenata arhitektonski prijedloga. Iz teksta se daje naslutiti da je Miletić bio prisutan i da je primijetio da je Predsjednik saslušao svakoga tko je htio iznijeti svoje mišljenje, uključujući i one koji su imali nešto protiv prijedloga, ali je na kraju zaključio „*da će se Medvedgrad prenamijeniti.*“⁷⁴

Jedan Maroevićev pisani komentar o postupku s Medvedgradom dobro opisuje odlučivanje s obzirom na interpoliranje drugog spomenika. On piše:

*„Dakle, umjesto da vrijednost spomenika diktira proceduru i eliminira potencijalne opasnosti za spomenik, procedurom se pokušava ispitati koliko spomenik može izdržati. To je naopaki red stvari.“*⁷⁵

Dobro i primijetio da nešto nije u redu s postupkom odlučivanja o spomeniku, a samo inzistiranje da je glavni cilj obnove grada sam grad, a ne postavljanje novog spomenika, govori u prilog ili naivnosti autora ili namjernog zatvaranja očiju pred događajima i odlukama koje su bile u jeku 1992. godine.

Na sastanku s Predsjednikom u svibnju 1993. savjetnica Marina Matulović Dropulić predložila je sastav radne skupine stručnjaka, među kojima je bio i Miletić. Oni su trebali izraditi Idejni projekt, a zadan je i rok od osam do deset dana za izradu tri varijante studije, a ništa od dogovorenog nije bilo popraćeno službenim odlukama ili dokumentima. Iz Miletićeve bilješke daje se zaključiti da je već bilo zadano da će se do utvrde prolaziti *Putem*

⁷³ Maroević, Ivo, *Konzervatorsko novo iverje*, Petrinja: Matica hrvatska u Petrinji, 2000., str. 106, izvorno objavljeno u *Vijencu* 1994., 2(12):5-6.

⁷⁴ Usp. Miletić, Drago, *Plemićki gradovi kontinentalne Hrvatske*, Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 2012. str. 377, 378, 388.

⁷⁵ Maroević, Ivo, *Konzervatorsko novo iverje*, Petrinja: Matica hrvatska u Petrinji, 2000., str. 107, izvorno objavljeno u *Vjesniku* 3. ožujka 1992.

hrvatske povijesti koji bi nalikovao postajama križnog puta, da će se vijenci polagati ispod južne kule, na katu palasa predviđen je izložbeni, ali i prostor za okupljanje dužnosnika nakon polaganja vijenca, a tražio se i stan za domara. Nakon devet dana Predsjedniku je predana samo jedna od varijanata. Miletić tvrdi da je to ona u kojoj je udovoljeno predsjednikovim zahtjevima. Dva dana poslije prijedlog je objavljen na televiziji u emisiji „Obnova Medvedgrada u čast hrvatske slobode“.⁷⁶

Spomenik i obnovljena utvrda otvoreni su u svibnju 1994. godine, tri godine otkako je Franjo Tuđman uočio ljepotu Medvedgrada na izložbi o Zagrebu. Sredstva utrošena u brzu obnovu i spomenik su prema Dragi Miletiću iznosila 9 milijuna njemačkih maraka. Isti autor tvrdi da je navedeni iznos bio tri puta veći od ukupnog novca potrošenog na zaštitu svih hrvatskih spomenika kulture te godine.⁷⁷

Dakle, u slučaju Medvedgrada i svim ostalim slučajevima sa sličnim rasporedom moći i stručnjaka, jedini „problem“ i „krivac“ nije bio moćan političar nego i oni oko njega koji su mu podilazili iako su vjerojatno znali bolje. Slučaj odlučivanja o Medvedgradu može se promatrati i iz pozicije procesne teorije na području političke antropologije. Proučavanje načina na koji oni koji posjeduju moć provode zajedničke ciljeve⁷⁸ ovdje je vrlo aktualno i može poslužiti za svako buduće odlučivanje o spomenicima. Miletić je u spomenutoj knjizi već napravio veliki napredak jer je dao nekoliko primjera odlučivanja o spomenicima koje je zabilježio u svojoj karijeri. Radi se o istraživanjima u vrijeme Jugoslavije, primjerice na Ružici gdje je aktivirana mladež da pomogne istraživanju kroz radne akcije, a problem je bio u njihovom prevelikom broju koji je otežavao praćenje istraživanja. Mladež je aktivirana jer je nakon likvidacije komunalnog poduzeća koje je prvo izvodilo radove, Fond za kulturu SO Orahovica zabranio odabir privatnog izvođača radova. Miletić odluku o aktiviranju radne akcije na lokalitetu naziva ideološki obojenom.

Sljedeći primjer je Stari grad u Đurđevcu gdje je Miletić istaknuo negativnu ulogu gradonačelnika koji je navodno određivao pravila i dinamiku obnove pri čemu se rukovodio primarno terminima državnih blagdana. Zatim kod novih inicijativa Miletić optužuje nekoga od saborskih zastupnika da potiče obnovu Cetina jer krivo drži da se u onim ruševinama koje danas tamo stoje održao jedan od sabora u 16. stoljeću. Iako ta obnova nije zaživjela, Miletić

⁷⁶ Usp. Miletić, Drago, *Plemički gradovi kontinentalne Hrvatske*, Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 2012, str. 378, 388, 389, bilješke br. 53, 54.

⁷⁷ Isto, str. 378.

⁷⁸ Lewellen, Ted C., *Political anthropology: an introduction*, Westport, SAD: Praeger Publishers, 2003., str. 85.

je 2004. godine sam ponudio predsjedniku Sabora da radije financira obnovu Steničnjaka⁷⁹ gdje se jedan od sabora iz 16. stoljeća zapravo i održao. Ministarstvu obrane Republike Hrvatske nudio je da vode ili bolje rečeno financiraju ruševinu Gvozdanskog koje je imalo slavnu povijest otpora Osmanlijama⁸⁰. Iz autorovih inicijativa poticanja državnih institucija da prepoznaju i sudjeluju na obnovi spomenika kulture koji odgovaraju prioritetima u obnovi, vidimo da je Miletić bio spreman od konkretnih institucija tražiti da se posvete spomenicima koji nešto znače za njihovu obnovu, dok istovremeno osuđuje svaku inicijativu od strane konkretnih političara kada pokažu interes za spomenike. Njegov razlog leži u iskustvu lošeg ili krivog tumačenja povijesti kod političara koji su inicijatori.

⁷⁹ Usp. Miletić, Drago, *Plemićki gradovi kontinentalne Hrvatske*, Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 2012. str. 383.

⁸⁰ Isto, str. 390, bilješka br. 75.

3. Povjesničari umjetnosti o struci, politici i nacionalnom identitetu

Primarni interes ovog poglavlja je prikazati kako su se povjesničari umjetnosti i konzervatori postavili prema ratnim okolnostima kroz članke nekoliko izabраниh autora. Cilj je ilustrirati dvije zasebne pojave. Prva je odnos struke prema političarima, a druga je način na koji su stručnjaci koristili nacionalni identitet u pisanju o porušenim i oštećenim spomenicima.

3.1 Povijest odnosa struke i politike

Povijest povezanosti politike i zaštite spomenika kulture govori nam da događanja sa spomenicima uzrokovana ratom i hrvatskim osamostaljenjem nisu ništa neobično. Simboličko i fizičko obilježavanje ponekog spomenika ili područja s novim značenjem nije nešto što treba otpisati kao anomaliju koja je ostavila uglavnom negativne posljedice po spomenike nego kao kontinuirani proces interakcije politike i spomenika koji ponekad proizvede poželjne, a ponekad nepoželjne intervencije.

Ivana Mance obradila je sam početak interakcije politike i povijesno-umjetničke struke u knjizi „Zercalo naroda“ koja se bavi razdobljem četrdesetih i osamdesetih godina 19. stoljeća i životom Ivana Kukuljevića, čovjeka kojeg se spominje kao jednog od otaca ili začetnika mnogih znanstvenih disciplina u Hrvatskoj. Onovremeni povijesni kontekst stvaranja koncepta umjetničke baštine kao uporišta nacionalnog identiteta donekle odjekuje i u devedesetim godinama. Devedesetih je ideja hrvatske samostalnosti bila najutjecajniји pokretač, kao što je i sredinom 19. stoljeća to bilo stvaranje nacionalnog identiteta. Kukuljević je bio važan za uspostavljanje povijesti umjetnosti, ali i jugoslavenskog identiteta koji je tada bio osnova na kojoj su se trebale izgraditi nacionalne zajednice. Oba područja obuhvatio je u „Slovníku umjetnika jugoslavenskih“. Nacionalni pokret koji se tada temeljio na zajedničkom jugoslavenskom identitetu možda jest u izravnoj opreci s naglašavanjem razlika među narodima devedesetih godina dvadesetog stoljeća, ali osnovne ideje međuovisnosti politike i struke vrlo su slične. Ivana Mance otvara područje „... *ponovnog promišljanja općih mjesta intelektualne povijesti, poglavito uvijek osjetljivih granica gdje se autonomija znanstvenog znanja dodiruje s vlastitom društvenom svrhovitošću.*“⁸¹

⁸¹ Mance, Ivana, *Zercalo naroda. Ivan Kukuljević Sakcinski: povijest umjetnosti i politika*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2012., str. 15.

Konkretno Kukuljevićeve zasluge temelje se na prikupljanju povijesnoumjetničke građe koja će biti dokaz hrvatske političke autonomije nasuprot ugarske hegemonije. Tu je zadaću od općeg interesa dobio od Sabora 1847. godine gdje je bio zastupnik iz reda narodnjaka. Kukuljević je bio državni arhivar, predsjednik Društva za povjesnicu jugoslavensku i konzervator. U njemu su objedinjene političke i znanstvene funkcije što podsjeća na to koliko su u važnim trenucima politika i znanost bile isprepletene. Mance ulazi u kritiku Kukuljevićevog pristupa građi kao obojenog njegovom političkom misijom. Primjerice, iz teksta se može iščitati kritičnost prema traženju isključivo nacionalnog autora određenom djelu umjesto da se djelu prizna kompleksni nastanak „...gdje je pojedinačno autorstvo tek jedan među mnogim čimbenicima.“⁸² Ako se uživimo u dotični povijesni trenutak pitanje je da li je itko od Kukuljevićevih suvremenika ili kolega naglašavao čimbenike osim autorstva kada je pristupao umjetničkom djelu, a nakon toga pitanje je i koliko je tzv. znanstvene objektivnosti moguće u tako važnom političkom trenutku. Mance u Kukuljevićevom radu vidi utjecaj nacionalnog pragmatizma na štetu povijesnoumjetničke argumentacije, siljenje ekskluzivne autorske pripadnosti kao jamstva nacionalnog identiteta spomenika (posebno u slučaju Jurja Dalmatinca u Šibeniku), očekivanje da će već samo slavensko ime u budućnosti donijeti nove atribucije, zatim preferiranje one metode koja će potvrditi Kukuljevićeve ideje o nacionalnom autoru te instrumentalizaciju raznih podataka kao što je genealogija u svrhu dokazivanja nacionalne pripadnosti. Mance doprinosi raspravi o povezanosti politike i struke kada identificira u Kukuljevićevom radu kulturno jedinstvo Slavena prema neslavenskom Drugom kao temeljnoj razlici na osnovi koje hrvatski nacionalni identitet nije konfliktan.⁸³ Nacionalna kultura je za Kukuljevića u trajnom stanju nastajanja te nikada neće biti gotova i potpuna. Kukuljević je obilježen željom za političkom emancipacijom, nedostatkom koji sprječava da se naslijeđe ostvari kao autonomna kultura.⁸⁴

Ivana Mance kritizira Kukuljevića na osnovu njegove zaokupljenosti atribucijom djela hrvatskom umjetniku, zbog njegove težnje uvećavanja umjetnikovog opusa, interpretacije spomenika kao autorskog djela ili točnije cjelovitog djela tog, opet hrvatskog, umjetnika. Ona mu priznaje ovakvu metodu koja je temeljno polazište tradicionalnog povijesnoumjetničkog

⁸² Isto, str. 212.

⁸³ Isto, str. 231.

⁸⁴ Isto, str. 240.

diskursa. Mance je i sama uočila tendenciju da ovu metodu Kukuljević koristi na ideološki funkcionalan način u cilju promicanja nacionalne ideje.⁸⁵

Osuđivanje pojedinca za ideološku pristranost možda nije najbolje rješenje. I u događajima oko Domovinskog rata bit će aktualna pitanja nestručnog utjecaja moćnih pojedinaca, ali i njihova ideološki obojena djela mogu biti uklopljena u tumačenje važnosti povijesnog trenutka. Naglasak na osobnoj odgovornosti može poručiti da je politička ideja i motivacija zapravo karakterna mana koju treba izbjegavati iako je možda pojedinac koji se prema njoj orijentira najmanje kriv. Pojedinac djeluje u skladu s onim što su ga naučili i što su mu drugi dali za pravo da čini. Misao da se spomenik mogao ili može promatrati bez ideološke obojenosti nije nužno produktivna, ali svakako potiče na razmišljanje o tome kako se donose odluke o spomenicima, tko ih donosi i kako se u izvanrednim okolnostima može donijeti najbolja moguća odluka. Rat i formiranje države 90-ih bili su primjer takvih izvanrednih okolnosti u kojima se moglo učiniti više za spomenike.

Kada Mance piše o političkoj motivaciji kao karakternoj mani to nam daje do znanja da autorica razmišlja o tradicionalnom sukobu struke i politike jer smatra da je Kukuljevićeva motivacija i način prikupljanja građe ideološki i politički obojena. Pitanje je koliko je znanosti tada bilo ili sada jest izolirano od političkih motiva.

3.2 Kontekst poslijeratne obnove

Aylin Orbašli, arhitektica i autorica knjige „Architectural Conservation: Principles and Practice“ drži da je u zaštiti spomenika tokom dvadesetog stoljeća, pored zarade od turizma i zanimanja za baštinu, veliku ulogu imao fenomen kulturne baštine kao simbola nacionalnog identiteta. Ona procjenjuje da su objekti vezani za nacionalni ili etnički identitet često dobivali prioritet zbog spleta okolnosti poput poslijeratne pojave nacionalnih država i promjena u pozicijama moći dotadašnjih kolonijalnih sila. Sve navedeno dodalo je nova značenja arhitektonskoj baštini.⁸⁶

Pristup arhitektonskoj baštini koji je dominirao bila je živahna obnova vođena snažnim osjećajima za obnovu dostojanstva nacija kroz simboličku vrijednost arhitekture. Takva je simbolička vrijednost spomenika bila važnija od strogog pridržavanja načelima teorije zaštite spomenika. Pri svakom spomenu obnove nakon Drugoga svjetskog rata spominje se nekoliko

⁸⁵ Isto, str. 17.

⁸⁶ Usp. Orbasli, Aylin, *Architectural Conservation: Principles and Practice*. Wiley-Blackwell, 2007. str. 20.

pristupa s naglaskom na rekonstruiranje prijeratnog stanja i faksimile zgrada ili barem njihovih pročelja koja je dominirala u Poljskoj i Njemačkoj, s tim da su postojali i drugi načini poput modernih rješenja za obnovu katedrale u Coventryju u Engleskoj. Međunarodni utjecaj bio je važan, bilo u priznavanju obnovljenih gradova poput UNESCO-voog svrstavanja novoizgrađenog središta Varšave na Popis svjetske baštine ili na području donošenja međunarodnih konvencija o postupanju s baštinom u slučaju ratnog sukoba poput Haške konvencije iz 1954. godine. Aylin Orbašli napominje da iako konvencija traži od zemalja u sukobu da poštuju neprijateljevu kulturnu baštinu, to se u dosadašnjim sukobima nije u značajnoj mjeri dogodilo. Osnovna misao koja je važna i za rat u Hrvatskoj je prevelika simbolička vrijednost arhitektonske baštine u uspostavi nacionalnog i etničkog identiteta da bi ju zaobišli sukobi temeljeni (barem deklarativno) na istim nacionalnim interesima i identitetu. Orbašli potvrđuje ovu tezu na primjerima restaurirane dubrovačke jezgre te rekonstruiranog mostarskog mosta i sarajevske knjižnice koji su bili razrušeni u ratu upravo zbog svoje simboličke vrijednosti, a onda su nakon rata opet zbog nje relativno brzo i ponovo oživljeni.

3.2.1 Rekonstruiranje Varšave nakon Drugoga svjetskog rata

Poljski primjer rekonstruiranja nakon Drugoga svjetskog rata govori u prilog ulozi nacionalnog sentimenta u planovima obnove. Za Poljsku je zanimljivo korištenje restauratorske predaje Viollet-le-Duca i prije rata na primjeru kraljevskog dvorca na Wawelu u Krakovu. Nakon rata zemlja je bila traumatizirana razrušenim gradovima i migracijama stanovnika, a pored toga na vlast je došla komunistička vlada. Poljska etnologija Ewa Klekot tvrdi da je u takvoj novoj i traumatičnoj situaciji narod očajnički trebao baštinu kako bi održao svoj identitet. Ona se osvrće i na nove političare na pozicijama moći za koje tvrdi da su i sami trebali obnovu kao oblik legitimacije svog položaja.⁸⁷ Restauriranje Wawela prije i Staroga grada u Varšavi poslije 1945. nisu bili identični u kontekstu jer se Varšavu rekonstruiralo s verzijom nacionalne prošlosti na umu koja je legitimizirala državu drugačijeg društvenog poretka. Ewa Klekot tvrdi da je mehanizam ipak ostao isti, a radi se o naciji koja obnavlja povijesne spomenike kako bi konstruirala povijest. Pri obnovi je bilo važno koji spomenici se rekonstruiraju i tko to čini, a glavni ideološki poticaj dolazio je iz

⁸⁷ Klekot, Ewa, „Authenticity as a strategy: guiding foreign tourists in the old town of Warsaw“ napisano prema izlaganju na: Lisbon, 16-17/09/2010, SIEF Working Group on Heritage and Property, paper: Constructing a „Monument of National History and Culture“ In Poland: The Case of Royal Castle in Warsaw.

nacionalističke struje Komunističke partije koja je tada bila jaka.⁸⁸ Ovome treba dodati da je u slučaju Varšave, pored uloge u obnovi nacije, bila važna sama brzina radova.

Poslijeratna obnova Varšave odvijala se ubrzanim tempom prema „Šestogodišnjem planu rekonstrukcije Varšave“ od 1949. do 1955. godine u ranim godinama nove države i u vrijeme staljinističke politike. Peter Martyn tvrdi da je obnova Varšavskog arhitektonskog profila trebala odgovarati soc-realističkom diktatu „nacionalnog u formi“ i „socijalističkog u sadržaju“.⁸⁹ U tako kratkom vremenu trebalo je izgraditi zgrade za između jednog i dva milijuna stanovnika kako bi se prikazalo da se može i mora početi ispočetka i kako bi Varšava bila uzor za cijelu zemlju. Razlog zašto je Varšava ipak doživjela obnovu umjesto napuštanja grada nije samo da se dokaže snaga države u obnovi nego se to dogodilo dijelom i zbog inercije privremene vlade 1945. godine koja nije odlučila napraviti veliki pomak i premjestiti se na novu lokaciju.⁹⁰

Za princip obnove važan je vremenski i funkcionalni pritisak pri izgradnji. Kod pitanja stila i autentičnosti bio je primijenjen princip „nacionalnog izvana i socijalističkog iznutra“ na način da je za pročelja očekivano da sliče jednoj od faza koji su imale kroz povijest, a unutrašnjost je bila predviđena za adaptaciju i novi dizajn koji bi odgovarao interesima proletarijata.⁹¹ Novi grad obećavao je funkcionalnost i poboljšane uvjete života koji bi izrasli iz ruševina kapitalističke Varšave. Arhitekti su bili ti koji su se posebno uživjeli u misiju da ni iz čega ponovno oblikuju grad koji bi bio oslobođen mana i socijalnih nepravdi koje su ga obilježile u prošlosti. Organizacijski gledano, zbog nacionalizacije uništenog središta grada i političkih okolnosti koje su srednju klasu zainteresiranih stanovnika obilježile kao spekulante, o obnovi Varšave odlučivao je centralni autoritet tj. „Ured za obnovu Glavnog grada“ osnovan 1945. godine koji je bio okružen voljnim arhitektima.

Martyn tvrdi da je način na koji je obnova izvršena ostao sporan. Jedni se dive Varšavi koja se izdigla iz ruševina dok drugi rekonstruirani grad vide kao utjelovljenje poslijeratne države. Pitanje kvalitete rekonstrukcije i falsificiranja važno je ovoj drugoj skupini koja nije zadovoljna učinjenim. Radi se o mnogim objektima kod kojih se pokušalo ponovno

⁸⁸ Isto.

⁸⁹ Martyn, Peter, „The brave new-old capital city: questions relating to the rebuilding and remodeling of Warsaw's architectural profile from the late 1940s until 1956“, u: *Falsifications in Polish Collections and Abroad*, ur. J. Miziołek, Warsaw: Instytut Archeologii UW, 2001., str. 194-224 (195).

⁹⁰ Isto.

⁹¹ Isto, str. 194-224 (197).

ustaviti povijesno točne oblike, ali se tokom radova popravljalo izvorne oblike od pojedinosti na pročeljima i elevacija do tlocrta i rasporeda prostorija. Neke ruševine kuća koje su smetale kovanju tunela za prometnu komunikaciju novog grada žrtvovane su za projekt obnove Varšave.

Uopćavanje i korištenje romantičnih Bellotto-Canalettovih slika Varšave starih gotovo dvjesto godina kao vjerodostojan dokument prema kojem se ponovno stvarao cijeli niz zgrada i gradski ambijent nije znanstveno niti profesionalno, ali čak i Peter Martyn, suvremeni kritičar obnove Varšave, zaključuje: „*Ipak, uzevši u obzir okolnosti kasnih 1940-ih, teško je očekivati da je točnost bila primarni cilj.*“⁹² Ova rečenica govori mnogo u prilog tezi da su iznimni i važni povijesni trenuci, koji izviru iz izvanrednog stanja, dovoljan razlog da se načela struke priguše u korist ostvarenja određene vizije. Ta vizija obnove grada kao dokaz obnovljenog nacionalnog bića i vjere u bolje sutra može biti prioritet određenog vremena i teško je dokazati prioritnost stručnih načela koja se iz raznih razloga ne mogu ostvariti u ključnom trenutku.

Obnova Varšave uspoređuje se s liječenjem ratnih rana, a u Poljskoj se još uvijek postavlja pitanje treba li kriviti arhitekta što su odgovorili na političke i narodne potrebe. Peter Martyn tvrdi da je poslije Drugoga svjetskog rata trebalo ispisati novu povijest na temelju onoga što se konstruiralo da jest povijest.⁹³ To je već općepoznati postupak poslijeratnih obnova. Ono što je zanimljivo jest isticanje problema vremena i žurbe da se obnova dovrši kako bi izgrađeni objekti mogli služiti trenutku. U poljskom slučaju radilo se o tri godine pripreme i šest godina gradnje za koje Martyn procjenjuje da nisu bile dovoljne da se obnova napravi kvalitetno. Iako priznaje da je ratne rane trebalo liječiti, Martyn pribjegava kritici da se liječilo prebrzo i time naštetilo spomenicima. U njegovoj, i primjedbi mnogih drugih u slučaju Varšave, ne ističe se svijest da je potreba trenutka bila toliko hitna da, kada bi bila izvedena uz propisno istraživanje, raspravu i pažljivu izvedbu, ona ne bi više služila povijesnom trenutku „liječenja rana“.

3.3 Povjesničari umjetnosti i obnova nakon Domovinskog rata

Preskačući značajan vremenski period nakon Ivana Kukuljevića Sakcinskog, u Hrvatskoj se stajališta stručnjaka nisu mnogo promijenila. Promotrimo što su pisali

⁹² Isto, str. 194-224 (211).

⁹³ Isto, str. 194-224 (224).

devedesetih i kako se ratno stanje i tadašnji oblik nacionalnog identiteta odrazio u njihovim stajalištima. I dalje promatramo stajališta stručnjaka prema organizaciji struke, prema političarima i poslijeratnoj obnovi te način na koji su ti problemi isprepleteni.

3.3.1 Organizacija obnove

Konzervator Drago Miletić popratio je znanstvenim člancima probleme obnove mnogih objekata koji su razoreni Domovinskim ratom. Miletić ima jasno kritičko stajalište prema načinu donošenja odluka o spomenicima što se može vidjeti na temelju njegovih dojmova o postupcima odlučivanja o razorenim crkvama. Primjer je uništena Felbingerova crkva sv. Ivana Nepomuka u Glini gdje je župnik izrazio želju da se na njenom mjestu izgradi nova crkva. Miletić osuđuje činjenicu da o ovako važnom pitanju može odlučivati samo jedan čovjek na nižoj razini. Njegova ideja obnove crkvenih građevina podrazumijeva dogovor države i Katoličke crkve, ali tvrdi da su programi obnove izostali jer tamo gdje su oštećenja bila velika i stanovništva je puno manje, Crkva nema interes obnavljati spomenike, a ondje gdje ima potrebe za crkvama govorilo se o gradnji novih, a ne obnovi starih. U slučaju Gline izostala je komunikacija i zajednički stav Države i Crkve o prioritetima i načinu postupanja s razrušenim crkvenim objektima.

Osim ovog nedostatka, Miletić daje uvid i u način organiziranja struke devedesetih godina s naglaskom na ono što možemo nazvati autoritativnim davanjem naredbi. Izvještavajući o izlasku na teren u Voćinu, gdje je 1991. godine razorena kasnogotička crkva Naše Gospe Voćinske, Miletić piše:

„Sve do početka lipnja 1995. godine, dakle pune tri i pol godine, ništa se nije poduzimalo, a onda su iznenada „preko noći“, petero ljudi iz tri Zavoda i jedan vanjski suradnik dobili putni nalog za Voćin. Kada se ta po svemu heterogena grupa sastala na terenu i prvo se upoznala međusobno, a onda sa zadatkom, te s onim što se pred njima događalo, mogli su samo utvrditi da su inženjerci Hrvatske vojske veliki dio posla uz svetište crkve već obavili: raščistili su bez pomoći pijuka i lopate veći dio urušenog zida svetišta.“⁹⁴

U ovom slučaju su ubrzo prestali s radovima jer je vojska grubim strojevima čistila građu koja je uključivala i mnogo detalja arhitektonske plastike, a trebalo je dovršiti i razminiranje crkve. Skupina je predložila smjernice za daljnji rad, ali Miletić izvještava o ponovnoj nagloj odluci:

⁹⁴ Miletić, Drago, "Neki primjeri i problemi zaštite spomenika kulture u posljednje doba", u: *Radovi Instituta povijesti umjetnosti 20*, Zagreb: Institut povijesti umjetnosti, 1996., str. 41-57 (42).

„Umjesto da se makar tada nastojalo ozbiljno razmotriti problem, te pronaći najbolje rješenje, sav se taj golemi posao i veliki konzervatorski problem, bez ikakvih izmjena, ubrzo povjerava samo jednom čovjeku, vanjskom suradniku osječkog Povjerenstva Državne uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine, a koji nema nikakvog, za tu vrstu radova, nužnog konzervatorskog iskustva.“⁹⁵

Iz citata vidimo da su naredbe stizale, a o problemu nisu odlučivali stručnjaci na terenu nego je to netko radio za njih.

Miletić je o ovome pisao već 1996. godine u jeku događanja pa nedostaje podatak da je crkva u Voćinu ipak doživjela rekonstrukciju dovršenu 2011. godine prema projektima novog Povjerenstva iz 1999. godine i služi kao Marijansko svetište. U svjetlu ove kronologije, crkva je obnovljena dvadeset godina nakon rušenja. Iako je crkva obnovljena, postoji mogućnost da se to moglo učiniti još i bolje da ostaci nisu stajali godinama napušteni, a onda i „očišćeni“ grubom mehanizacijom.

Kod crkve u Voćinu i Ivo Maroević i Vesna Girardi Jurkić također primjećuju tromost i nedjelotovornost službe za zaštitu spomenika u poduzimanju mjera poslije same procjene štete.⁹⁶ Za razliku od ranije spomenutog varšavskog primjera prebrze obnove, ovdje se radilo o sporosti. U organizacijskom smislu, još za vrijeme rata ministrica kulture poziva na uspostavljanje što odgovornijeg sustava odlučivanja o obnovi kako se obnovom ne bi izgubila spomenička svojstva baštine.⁹⁷ Kada Miletić i Maroević pišu o organizaciji obnove i postupanju s oštećenom baštinom 1996. godine i dalje izražavaju nezadovoljstvo u tom pogledu što govori o neorganiziranosti ili barem sporom snalaženju struke s izvanrednim događajem kao što je to bio rat.

Miletić navodi slučaj kuća i baroknih župnih dvorova u Hrvatskoj Kostajnici, Glini, Petrinji, Jasenovcu i Pakracu gdje su spomenici profane arhitekture godinama stajali izloženi elementima jer preventivna zaštita nije bila izvedena. Također, jedna od autorovih zamjerki je i angažiranje arhitekata na obnovi koji nisu bili obavezni savjetovati se s konzervatorima. U izvanrednoj situaciji, prevladao je nedostatak komunikacije, suglasnosti države i Crkve, te nagli potezi struke koji nisu urodili plodom. Upravo je u ovakvim trenucima potrebno imati unaprijed dogovoren plan djelovanja i način odlučivanja.

⁹⁵ Isto.

⁹⁶ Usp. Maroević, Ivo, *Konzervatorsko novo iverje*, Petrinja: Matica hrvatska u Petrinji, 2000., str. 32, izvorno objavljeno u *Vjesniku* 23. kolovoza 1995.

⁹⁷ Usp. Girardi Jurkić, Vesna, „Nove tehnike i obnova uništenih elemenata kulturne baštine“, u: *Vjesnik Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 3, Zagreb: HAZU, 1994., str. 13-18 (18).

Drago Miletić izdvojio je čak sedam skupina problema koji su, po njegovom iskustvu, predstavljali opasnost za spomenike nakon kraja rata. Radi se o nedovoljnom održavanju spomenika prije rata, poslijeratno pomanjkanje novca za zaštitne radove, pomanjkanje inicijative uključenih subjekata, interveniranje neprimjereno spomeniku kao posljedica privatizacije, negativne promjene odnosa svećenstva prema spomeniku, utjecaj „političkih struktura“ na sudbinu spomenika te pomanjkanje autoriteta Službe zaštite spomenika.⁹⁸ Miletić u svim svojim tekstovima, a posebno u ovom, kritički govori o stanju i organizaciji struke. I u ovom slučaju nabrojao je na primjeru Zagreba broj i vrste institucija zaduženih za zaštitu spomenika usprkos kojima se, po njegovom sudu, devedesetih loše postupalo sa zagrebačkim spomenicima.

3.3.2 Stručnjaci protiv političara

Miletić naglašava odgovornost stručnjaka i institucija zaduženih za spomenike, ali s druge strane, kada piše o opasnostima poslijeratne obnove, govori i o utjecaju „političkih struktura“ i tvrdi da one prenamjenjuju i vrše pritisak tokom obnove njima zanimljivih spomenika te da su usko povezane sa Službom zaštite spomenika. Miletićeva osviještenost o odnosu političara i državnih institucija provlači se kroz njegove tekstove, ali ne izlazi iz okvira implicitnog ili eksplicitnog osuđivanja takve komunikacije i usredotočuje se samo na negativne aspekte njihove „suradnje“. Ovaj autor budućnost vidi u vraćanju digniteta struci, Službi zaštite i pojedincu koji u njoj radi. Njegov eksplicitni cilj koji navodi u članku iz 1996. godine je „*isključiti mogući utjecaj političkih struktura i njezinih moćnika na struku, a omogućiti da ona obavlja svoju djelatnost neometano i isključivo prema načelima konzervatorske struke.*“⁹⁹ Revolt prema tzv. političkim strukturama, koji vrlo moguće dolazi iz lošeg iskustva s istima na slučaju Medvedgrada, doveo je stručnjaka u poziciju odvajanja struke od ostatka svijeta, inzistiranja na izgradnji njezina autoriteta i potpunog negiranja mogućeg opravdanog utjecaja javnosti i politike na događanja sa spomenicima.

Šesnaest godina kasnije, u poglavlju knjige *Plemićki gradovi kontinentalne Hrvatske*, Drago Miletić se ponovno dotiče odnosa struke i politike i političara. Iako od suvremenih primjera analizira samo Veliki Tabor i Medvedgrad, Miletić osuđuje interakcije struke i političara od Bakačeve kule do XXI. stoljeća, a sve što se dogodilo on kritizira jer drži da iako

⁹⁸ Miletić, Drago, “Neki primjeri i problemi zaštite spomenika kulture u posljednje doba“, u: *Radovi Instituta povijesti umjetnosti 20*, Zagreb: Institut povijesti umjetnosti, 1996., str. 41-57 (44).

⁹⁹ Isto, str. 41-57 (52).

je normalno da vlast ima utjecaj na struku, jedini poželjan način na koji bi trebala utjecati je financiranje ili njegovim riječima: „stvaranje povoljnih uvjeta za rad“. Sve izvan toga Miletić diskvalificira kao štetan utjecaj. Političare optužuje da su sami sebi podizali spomenike od javnog novca, ponekad i na štetu stvarnim spomenicima kulture. Istinitost svojih tvrdnji kroz vrijeme ilustrira i rušenjem Bakačeve kule u Zagrebu te posebno nasilnim činom miniranja srpskog srednjovjekovnog grada Žrnova kako bi na tom mjestu bio podignut spomenik Neznamom junaku godine 1934.¹⁰⁰

Prikupljajući dokaze o štetnosti političara za spomenike Miletić prvo spominje slučaj Velikog Tabora gdje uočava dugotrajan i naposljetku uspješan „pokušaj zloupotrebe spomenika kulture“ u cilju promocije vlasti. Namjere političara da se dvorac namjeni za reprezentaciju prati od 1941. godine kada to nije ostvareno, moguće zbog loših gospodarskih prilika i ratnog vremena. Godine 1989. opovrgnuta je mogućnost prenamjene u gerijatrijsku bolnicu zbog nedostatka prostora koji je utvrdilo Idejno rješenje namjene. U ratnim godinama, rane 1992. napisano je novo Idejno rješenje namjene koje je predlagalo kulturne, ali i protokolarno-reprezentativnu funkciju dijela Tabora. Dva kata peterokutne kule pretvorila bi se u prostor za sastanke što je sa sobom nosilo rušenje postojećih i dogradnju novih zidova, dogradnju postojećeg stubišta kule, instalaciju novog vodovoda, kanalizacije, centralnog grijanja i dimnjaka, protupožarne zaštite i osiguranja. Autor Idejnog rješenja namjene piše o ovim intervencijama u kontekstu prilagođavanja objekta suvremenom životu, dok Miletić tvrdi da bi se spomenutom intervencijom „... *nedvojbeno velikim dijelom potpuno uništila spomenička vrijednost Velikog Tabora.*“¹⁰¹ Iako je iste godine Republički zavod za zaštitu spomenika kulture izdao suglasnost za koju Miletić sumnja da je bila dobrovoljna, tri godine kasnije *Izveštaj o konzervatorskim istraživanjima* odbacio je prijedlog namjene za državni protokol. Razloga je mnogo, počevši od toga da je upravo vrijednost Tabora u sačuvanim volumenima i strukturama koje bi nova namjena devastirala. Osim toga prigovoreno je Državnom protokolu da je previše utjecajan investitor koji dovodi svoje stručnjake koji nisu obučeni raditi sa spomenikom kulture, a po adaptaciji Protokol diktira vrijeme i način korištenja spomenika što može isključiti sve ostale predviđene namjene i korisnike zbog potreba osiguranja dužnosnika.¹⁰²

¹⁰⁰ Usp. Miletić, Drago, *Plemički gradovi kontinentalne Hrvatske*, Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 2012.

¹⁰¹ Isto, str. 369.

¹⁰² Isto, str. 369.

Vremenom, pojavila su se dva prijedloga obnove palasa, a politika je utihnula po pitanju korištenja Velikog Tabora za protokolarna događanja. Drago Miletić daje naslutiti da su razlog desetogodišnjeg nedostatka interesa političara za Veliki Tabor bile nepovoljne reakcije struke na intervencije na Medvedgradu koje su se u međuvremenu dogodile. Godine 2005. interes političara za Veliki Tabor je obnovljen i posjetili u ga ministar kulture Božo Biškupić, državni tajnik Jadran Antolović i čelnik Uprave za zaštitu kulturne baštine Jasen Mesić.¹⁰³ Ministar je požurio obnovu palasa koji je zamislio da bude gotov prije izbora koji su bili tada aktualni te da se, prema Miletićevim riječima: „... u izbornoj godini Veliki Tabor prikaže kao još jedan uspjeh aktualne vlasti na području zaštite kulturne baštine.“¹⁰⁴ Radovi su završeni prije izbora, a Miletić ih je karakterizirao kao primjer intervencije koja se nikada ne bi smjela izvesti na spomeniku. Konkretno je zamjerio premalo sačuvane originalne žbuke i krovništva, postavljanje industrijske žbuke i novog crijepa, nedostatak drvenih kapaka, zamijenjena originalna žbuka u unutrašnjosti, provođenje raznih instalacija uključujući podžbukno zidno grijanje, nekorektno rekonstruirani detalji stolarije, podova, završne obrade, umjesto žitnice na trećem katu prezentirano je stanovanje protivno konzervatorskim smjernicama iz devedesetih, umetnuto je nepotrebno suvremeno stubište a iz prizemlja su umjesto kamenog stubišta postavljene ljestve koje nikuda ne vode. Još je mnogo izvedenih propusta i nelogičnosti na Velikom Taboru Miletić popisao i obrazložio kako bi ilustrirao brzopletost i nesuvislost obnove za koju krivi politički pritisak na struku. Miletić je jasno prikazao da je struka od devedesetih godina imala prijedlog o obnovi u razdoblje prije barokne intervencije na treći kat palasa, ali da je taj prijedlog gotovo ignoriran. Muzej koji je izveden u unutrašnjosti također ide protivno preporukama iz devedesetih kada je konstatirano da za muzej nema dovoljno originalnih izložaka te da treba izraditi faksimile namještaja koji bi dopustili doživljaj jednog od najbolje sačuvanih stambenih prostora prve polovice XVI. stoljeća.¹⁰⁵ Miletićevo zgražanje nad učinjenim je opravdano jer je povijesna struktura uništena, a zauzvrat nije postignuta nikakva bolja ili suvisla funkcija. Izgleda da je jedina funkcija opisane obnove palasa bilo fotografiranje političara na otvorenju koje je prethodilo izborima. Nešto tako kratkoročno i prolazno u usporedbi s poviješću koju je svjedočio Veliki Tabor zaista je ponašanje vrijedno svake osude. Ali, istovremeno može poslužiti kao usporedba s događajima na Medvedgradu koji je uspio biti ipak malo više od same

¹⁰³ Isto, str. 387 (16. bilješka uz tekst).

¹⁰⁴ Isto, str. 372.

¹⁰⁵ Isto, str. 372-375.

scenografije za fotografiranje političara i koji je, iako kao utvrda devastiran, ipak dobio neku dodanu vrijednost u obliku spomenika zvanog Oltar domovine.

Miletić nije jedini koji stavlja u opoziciju struku i politiku, a s obzirom na generaciju moguće i da ih preuzima od Ive Maroevića. Maroevićev stav o odnosu struke i politike vidljiv je u za rat nevezanom tekstu iz 1997. godine ali ipak korisnom jer se i ovdje ponavlja popularna tema opozicije struke i politike u samom uvodu: „... u nas zaštita spomenika kulture sve više postaje ovisna o politici i lokalnom gospodarskom interesu pojedinaca, a sve manje joj je omogućeno voditi računa o kulturi i identitetu naroda, gradova i njihovih stanovnika.“¹⁰⁶ Maroević time poručuje da je postojalo vrijeme kada je struka bila samostalna i djelovala odvojeno od političara.

3.3.3 Spomenik kao dokaz nacionalnog identiteta

Zanimljivo je Miletićevo stajalište prema kojem su Hrvati nedovoljno svjesni vrijednosti kulturne baštine. Aylin Orbašli u svojoj je knjizi napomenula problem rušenja spomenika tokom rata i važnost njihove obnove nakon sukoba, a Miletić to potvrđuje u hrvatskom primjeru kada piše:

*„Spomenici kulture važan su dio hrvatskog kulturnog identiteta, o suvremenim vrijednostima kojih možda najbolje govore događaji u Domovinskom ratu, kada je njegovo zatiranje bio jedan od glavnih ciljeva neprijatelja.“*¹⁰⁷

Kada Ivo Maroević, cijenjeni povjesničar umjetnosti, govori o obnovi spomenika u članku objavljenom u istom broju *Radova Instituta povijesti umjetnosti* iz 1996. godine, trudi se sistematizirati svoje misli na teorijski, metodološki, provedbeni, organizacijski, financijski, politički i doživljajni ili duhovni aspekt obnove. Maroević je o obnovi pisao sistematično, ali s dodatnim žarom manifesta, pokrenut željom da ujedini nacionalni interes sa principima struke što je vidljivo kada zaključuje riječima:

*„To je čin rekreiranja privremeno nestalih vrijednosti, iskazivanja narodne vitalnosti i potpuno definirane svijesti da se povijest naše ugrađenosti u europsku civilizaciju i našeg kulturnog identiteta temelji barem toliko u materijalnoj baštini u prostoru, koliko u duhovnim umjetničkim i znanstvenim doprinosima naših ljudi tijekom proteklih stoljeća.“*¹⁰⁸

¹⁰⁶ Maroević, Ivo, *Konzervatorsko novo iverje*, Petrinja: Matica hrvatska u Petrinji, 2000, str. 192, izvorno objavljeno u Kulturnom obzoru Večernjeg lista 23. veljače 1997.

¹⁰⁷ Miletić, Drago, „Neki primjeri i problemi zaštite spomenika kulture u posljednje doba“, u: *Radovi Instituta povijesti umjetnosti 20*, Zagreb: Institut povijesti umjetnosti, 1996., str. 41-57 (52).

¹⁰⁸ Maroević, Ivo, „Obnova povijesnih zgrada – spomenika kulture nakon ratnih razaranja u Hrvatskoj (temeljna načela)“, u: *Radovi Instituta povijesti umjetnosti 20*, Zagreb: Institut povijesti umjetnosti, 1996., str. 9-19 (17).

Osnovne postavke Maroevićeva pristupa obnovi su uravnoteženi pristup gore navedenim aspektima obnove, državno financiranje te organizacija i stručnost protagonista. Također, Maroević je svjestan da se ne može obnoviti sve što je uništeno, ali naglašavajući spomenik kao dokument prošlosti, želi prići onima koji hoće biti obnovljeni na način da se zadrže sve sačuvane spomeničke vrijednosti, i ne izvode obnove koje su neutemeljene ili neprimjerene. Metodološki pristup prema Maroeviću obuhvaća izradu privremenog i konačnog popisa razrušenih objekata, hitnu preventivnu zaštitu kako objekta tako i materijala sačuvanog iz objekta, zatim procjenu štete s indikacijom obnove (koja je u vrijeme pisanja njegovog članka bila pri kraju) i popise prioriteta. Maroevićevi kriteriji za popise prioriteta su:

„... hitnosti intervencije zbog stanja građevine, optimalnog odnosa stanja građevine, optimalnog odnosa stanja građevine, mogućnosti njezinog saniranja i njezine spomeničke vrijednosti, potreba lokalne ili šire zajednice ili vlasnika za sadržajem kojemu je služila građevina, raspoloživih novčanih sredstava... kao i važnosti građevine kao nacionalnog spomenika kulture.“¹⁰⁹

Nakon popisa prioriteta slijedi izrada projektne dokumentacije za obnovu građevine na temelju prijedloga službe za zaštitu spomenika kulture, određivanje modela obnove i provedba te dokumentacija obnove. Maroević je iskazao i jasna stajališta o tome koje načine obnove preferira. Konsolidacija mu je na prvom mjestu, zatim restauriranje rekonstrukcijom ili faksimilom, pri čemu želi ukorporirati sve sačuvane dijelove u novo tkivo, a faksimilu pribjeći samo kada je značenje zgrade u krajoliku ili slici naselja bilo jednako simbolu u prostoru. Kod rekonstrukcije ostavlja prostora za proširenja ili preoblikovanja zgrada ako bi ona poštivala konzervatorska načela. Interpolaciju nove arhitekture naziva ekstremom i zalaže se za princip prilagođavanja u volumenu, naglascima i prostornom ambijentu, nasuprot principu naglašavanja i kontrasta.

Kada piše o financiranju obnove otvoren je svim izvorima financiranja, od državnog do donacija iz raznih izvora okupljenih u fondove, uz ideju da se financira prema planu prioriteta gdje su na vrhu spomenici koje je moguće konsolidirati ili restaurirati dok interpolacije i faksimilnu obnovu stavlja na dno prioriteta osim u slučaju iznimne simboličke važnosti objekta.¹¹⁰

¹⁰⁹ Isto, str. 9-19 (12).

¹¹⁰ Isto, str. 9-19 (14).

U političkom aspektu obnove spomenika kulture, uzeo je u obzir najprizemnije ciljeve obnove poput poticanja gospodarskog razvitka zemlje poslovima na obnovi, zatim je upozorio na specifičnu poziciju srpskih spomenika u Hrvatskoj i predvidio njihovo zapuštanje u budućnosti zbog nedostatka srpskog stanovništva koje bi se za njih brinulo. Najvažniji politički aspekt obnove razrušenih spomenika vezan je za ranije spomenuto značenje obnove. U zaštiti i obnovi spomenika on vidi

„... politički čin vraćanja nacionalnog identiteta u prostore u kojima su njegovi materijalni tragovi bili gotovo izbrisani. Politički gledano, obnova baštine na hrvatskom tlu učvršćuje hrvatski politički teritorij dokaznim materijalom koji svjedoči svojim postojanjem u prostoru, svojim materijalom, oblikom i značenjem.“¹¹¹

U ovim riječima ističe se težnja povjesničara umjetnosti da svoj objekt istraživanja i zaštite svrsta u „dokazni materijal“ postupka formiranja samostalne države. Osim za to, materijalni spomenici su za Maroevića i način fizičkog obilježavanja vlastitog prostora pri čemu njegov izričaj priziva motive teritorijalnosti i geografskog obilježavanja svojstveno ratnom osvajanju ili obrani. Motivi vezani za uspostavu Hrvatske devedesetih godina izvire iz formulacija jednog povjesničara umjetnosti. Ovakav tekst uključuje struku povijesti umjetnosti u bit zauzimanja teritorija. Maroević nudi svoj ekvivalent vojnom zauzimanju nekog grada ili sela kroz obnovu materijalnog „dokaza“ da je taj grad ili selo „hrvatsko“. U kasnijim rečenicama Maroević nastavlja o spomenicima i prostoru:

„Hrvatski je prostor temelj hrvatskog identiteta i zato ga valja čuvati, posebice u onim dijelovima u kojima ga oplemenjuje kulturna baština.“¹¹²

U predgovoru svoje knjige *Konzervatorsko novo iverje* koju je napisao baš na kraju ovdje aktualnih devedesetih godina pokušao je slikovito objasniti ideju koja stoji iza knjige i pritom opet otkrio kako vidi vezu spomenika i nacionalnog identiteta. Maroevićevim riječima:

„Kada bih se izrazio slikom tada bi se moglo reći da je to iverje koje je nastajalo dok sam tesao i oblikovao svoju viziju hrvatskoga kulturnog identiteta iz najplemenitijeg drva, koje se zove kulturna baština.“

Dakle, njegova vizija hrvatskog nacionalnog identiteta jest nešto što je trebalo stvoriti ili istesati. Njeno hrvatstvo je stvoreno devedesetih. Autor nastavlja s referiranjem na drugoga koji prepoznaje hrvatski identitet u baštini:

¹¹¹ Isto, str. 9-19 (15).

¹¹² Isto, str. 9-19 (16).

„Iverje sam skupio u trenutku koji je vremenski deset godina udaljen od početaka nove hrvatske države, balvan revolucije i stravično realnog dokazivanja onih koji je nisu htjeli, da je kulturna baština bila i ostala presudna sastavnica hrvatskog nacionalnog identiteta.“¹¹³

U prvim godinama rata, kada se u raznim publikacijama objavljuju štete nastale na objektima kulturne baštine, možemo uočiti odnos prema spomenicima kao dokazima nacionalnog identiteta. U jednom od takvih tekstova iz 1992. godine Vladimir Ukrainčik počinje i završava tekst o štetama s tvrdnjom da se u ovom ratu radi o kulturocidu te da prema podacima s kojima raspolaže Zavod za zaštitu spomenika kulture Republike Hrvatske, „... od početka oružanih napada na Hrvatsku posebno je stradala kulturna baština.“¹¹⁴ U tekstu navodi da je baština o kojoj se govori ne samo hrvatska, nego i europska i svjetska, čime izlazi iz onih očekivanih okvira utvrđivanja nacionalnog identiteta kroz spomenike na temelju toga da dokazuju hrvatstvo. Kulturocid o kojem Ukrajinčik govori posebno je uočljiv na primjeru Dubrovnika koji, kako navodi, nije imao ozbiljnijih vojnih objekata od 1960-ih godina pa je ipak granatiran i stradao.

Isti autor piše o kulturnoj baštini i 1998. godine povodom izložbe „Graditeljska baština Hrvatske u ratu i obnovi“ kada opet ističe posebnost ratnog razaranja u Hrvatskoj riječima:

„U svakom ratu, uza sve navedeno stradava kulturna baština, no u protekloj borbi za samostalnost Hrvatske države tijekom razdoblja od 1991. do 1995. brojne su povijesne građevine u naseljima i izvan njih razarane kako bi se baština kao materijalni dokaz postojanja jedne kulture i civilizacije uništila s namjerom da se uništi i narod koji ju je stvorio.“¹¹⁵

Ovo je još jedna u nizu spomena baštine kao materijalnog dokaza kulture iako je ovdje implicirano da se radi o hrvatskom narodu koji ju je stvorio opet naglašavajući pripadnost baštine Hrvatima.

Pored brojnih izvješća o šteti gdje se navode brojke i kategorije oštećenja, za ovaj rad je zanimljiv pogled jednog stranog promatrača na događanja oko spomenika u jeku rata. Dio promatračkog izvješća Colina Kaisera Vijeću Europe iz 1994. godine popisuje u kratkim crtama poznate i nepoznate ratne štete i obuhvaća sporove oko opisivanja nekih događaja poput opravdanosti napada na dvorac Eltz u Vukovaru i sudbinu njegove zbirke. Niti u

¹¹³ Maroević, Ivo, *Konzervatorsko novo iverje*, Petrinja: Matica hrvatska u Petrinji, 2000., str. 10.

¹¹⁴ Ukrajinčik, Vladimir, „Bilanca kulturocida“, u: *Nova Matica* 42, Zagreb: Hrvatska matica iseljenika, 1992, str. 14-15.

¹¹⁵ Ukrajinčik, Vladimir, „Procijenjena ratna šteta na spomenicima kulture“, u: *Čovjek i prostor* 45, Zagreb: Udruženje hrvatskih arhitekata, 1998., str. 55

jednom dijelu promatrač nije koristio nacionalističke fraze u vrednovanju ili opisivanju razorene kulturne baštine kao što to istih godina rade lokalni stručnjaci i političari. Colin Kaiser je najdalje otišao kada je komentirao „poplavu informacija“ o razrušenim katoličkim crkvama i prigovorio na inflaciju dokumenata autoritativnog izgleda. Njegov je prigovor bio usmjeren na izvješća i karte profesionalnog i autoritativnog izgleda, na kojima je preuveličana razina oštećenja hrvatskih spomenika s obzirom na ono što je sam uočio na terenu. Kaiser je o konkretnom problemu napisao:

„Savjetnik se nada da će zagrebački Zavod za zaštitu spomenika kulture proizvesti toliko potrebnu studiju, u koju će biti uključene i pravoslavne i protestantske crkve, koje su također dio hrvatskoga kulturnog naslijeđa.“¹¹⁶

Kaiserova opservacija o jednakoj vrijednosti sakralnih spomenika koji nisu katolički ali ipak obuhvaćeni u hrvatski nacionalni identitet eksplicitan je poziv za zaštitu svih spomenika kulture na teritoriju zahvaćenim ratom. Također, formulacija *hrvatsko kulturno naslijeđe* tek u ovom tekstu međunarodnog promatrača izlazi iz okvira katoličkih objekata i objekata važnih za narativ o slavnoj hrvatskoj povijesti. Kaiserovo izvješće je zanimljivo zbog kontrasta koji pruža nacionalnim diskursom opterećenim lokalnim tekstovima.

Vesna Girardi Jurkić, ratna ministrica kulture i arheologinja po stuci bila je svjesna problema zaštite spomenika kulture na vrlo nijansiranim, preciznim razinama. U izlaganju na međunarodnom skupu „Kulturna i znanstvena dimenzija tehnološkog razvoja“ u listopadu 1993. godine pokazala je da je svjesna tehničke nepodobnosti suvremene obnove spomenika poput nedovoljno nijansiranih strojno obrađenih kamenih blokova u predloženoj obnovi dubrovačke gradske vijećnice. Njezino stajalište prema obnovi spomenika bilo je pragmatično u smislu da je prema njezinoj procjeni nužno koristiti suvremene tehnike i materijale zbog ekonomskih, stručnih i funkcionalnih razloga.¹¹⁷ Jedino što je prema mišljenju Girardi Jurkić bilo važno jest pitanje mjere i načina upotrebe suvremenih materijala jer bi se znanstvene kriterije trebalo određivati od spomenika do spomenika, bez univerzalnih pravila.

Budući da je spomenuto izlaganje držala 1993. godine dok je rat još trajao, Girardi Jurkić je navela razmjere štete poput do tada oštećena 322 povijesna naselja i 801

¹¹⁶ Kaiser, Colin, „Izvješće o misiji utvrđivanja činjeničnog stanja izvršenoj u ožujku 1994. godine“, u: *Informatica museologica* 24 (1-4), Zagreb: MDC, 1994., str. 48-53 (51).

¹¹⁷ Usp. Girardi Jurkić, Vesna, „Nove tehnike i obnova uništenih elemenata kulturne baštine“, u: *Vjesnik Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 3, Zagreb: HAZU, 1994., str. 13-18 (14).

pojedinačnih povijesnih građevina.¹¹⁸ Zanimljivo je njezino isticanje određenih ratnih šteta i način na koji naglašava njihovu važnost. Posebno je spomenula predromaničke i romaničke crkve u Dalmaciji koje opisuje riječima:

„Ovi objekti specifičnog autohtonog arhitektonskog izraza i oblikovanja, građeni u doba hrvatskih knezova i kraljeva (pretežno od kraja VIII. do početka XI. stoljeća), dokaz su identiteta i stvaralačkih mogućnosti hrvatskoga naroda u tim davnim vremenima prve hrvatske države te predstavljaju skupinu spomenika kulture najveće nacionalne vrijednosti.“¹¹⁹

Njena izjava podržava ideju prioriteta ovih spomenika na dva polja. Prvo bi bio opće prihvaćeni argument o njihovoj vrijednosti zbog specifičnog arhitektonskog izraza i oblikovanja o čemu se može raspravljati na međunarodnoj stručnoj razini u okviru proučavanja umjetnosti navedenih stoljeća. Drugo polje interesa je istaknutije, a govori o povećanoj vrijednosti ovih sakralnih spomenika jer su povijesno povezani za *razdoblje prvih hrvatskih knezova i kraljeva* što ove ideje svrstava u primordijalni tip nacionalnog identiteta o kojem je pisao Bellamy i kojeg su u vrijeme rata mnogi koristili. Ističući ove spomenike kao posebno nacionalno važne među svim ostalim spomenicima, Girardi Jurkić nastavlja i razvija ideju spomenika kulture kao dokaza nacionalnog identiteta. Za razliku od Miletića, Girardi Jurkić ne instrumentalizira aktualne događaje kako bi pribavila više sredstava za obnovu. Ona naglašava navedene spomenike kao dokaze nacionalnog identiteta iz osobnog uvjerenja u istinitost te tvrdnje, što je odraz važnosti i raširenosti nacionalnog identiteta Tuđmanovog tipa u devedesetim godinama.

Specifičnost rata devedesetih po pitanju količine uništene kulturne baštine motiv je koji je Girardi Jurkić iznjela već 1993. godine na spomenutom skupu riječima:

„... da ni u jednom dosadašnjem ratu nije zabilježeno ovakvo neviđeno, namjerno uništavanje kulturne baštine – zatiranje povijesnog, kulturnog i civilizacijskog identiteta hrvatskoga naroda kojem ta baština pripada.“¹²⁰

Tim riječima priklanja se i Vladimiru Ukrainčiku koji je također naglasio posebnost ovoga rata. Korištenje sukoba *njih* protiv *nas* i nacija protiv nacije, motiv koji je ležao u osnovi sukoba devedesetih izlazi na vidjelo i u zaštiti spomenika, bilo kroz broj oštećenih i

¹¹⁸ Isto, str. 13-18 (15).

¹¹⁹ Isto, str. 13-18 (16).

¹²⁰ Isto, str. 13-18 (17).

uništenih objekata ili u riječima stručnjaka. To je jedan od razloga zašto je nacionalni identitet važan u analizi postupanja s kulturnom baštinom devedesetih.

Analizirajući formulacije koje koriste Miletić i Maroević te Girardi Jurkić i Ukrainčik kada pišu o obnovi teško je razaznati govore li o nacionalnom identitetu kulturne baštine kao nečemu što žele iskoristiti kao argument za uspostavu nove države ili je nacionalni identitet samo prigodni, vremenu svojstveni način na koji pokušavaju promovirati objekte svog istraživanja i izboriti se za njihovo bolje financiranje i zaštitu. S treće strane gledano, oni su zbilja mogli biti promotori ideje hrvatskog nacionalnog identiteta dokazanog hrvatskim spomenicima baš u skladu s Tuđmanovom idejom povijesno utemeljenog identiteta. Koja god bila osobna motivacija ovih autora, samim činom povezivanja materijalne baštine s „hrvatskim nacionalnim identitetom“, oni su inicirali ili bar priznali i poticali vezu državne politike i povijesti umjetnosti kao struke. Svojim tekstovima o obnovi izravno su vezali svoje objekte proučavanja uz tada politički aktualne ideje nacije. Upravo je zbog ovoga zanimljivo ponovno citirati Miletićeve riječi ispisane iste godine:

„isključiti mogući utjecaj političkih struktura i njezinih moćnika na struku, a omogućiti da ona obavlja svoji djelatnost neometano i isključivo prema načelima konzervatorske struke.“¹²¹

S jedne strane, oba se autora obilno koriste političkim aspektima u zalaganju za obnovu spomenika, ali Maroević pasivno, a Miletić aktivno bježe od bilo kakvog vanjskog utjecaja na spomenike. Ovi autori su tekstovima o obnovi zapravo isticali ulogu nacije, države i nacionalnog identita, ali nisu bili spremni na obrnuti utjecaj u kojem bi političari imali želju izraziti se kroz spomenike.

Među Maroevićevim aspektima obnove nakon teorije, metodologije, provedbe, organizacije, financiranja i politike, ostao je i duhovni aspekt u kojem iznova potvrđuje svoje stajalište o vrijednosti spomenika za formiranje identiteta, s tim da sada ne govori o naciji nego o zavičaju. U ovom kontekstu spomenik je za Maroevića „znak u prostoru“ koji je razaranjem izgubio fizički integritet i koji je prestao biti „svjedočanstvo proteklog vremena“.¹²² Obnova spomenika u ovom kontekstu znači reinkarnaciju zavičaja koja

¹²¹ Miletić, Drago, „Neki primjeri i problemi zaštite spomenika kulture u posljednje doba“, u: *Radovi Instituta povijesti umjetnosti 20*, Zagreb: Institut povijesti umjetnosti, 1996., str. 41-57 (52)

¹²² Usp. Maroević, Ivo, „Obnova povijesnih zgrada – spomenika kulture nakon ratnih razaranja u Hrvatskoj (temeljna načela)“, u: *Radovi Instituta povijesti umjetnosti 20*, Zagreb: Institut povijesti umjetnosti, 1996., str. 9-19 (16).

povratniku daje materijalni i duhovni okvir življenja, vezu s prošlošću i s prirodom. Pišući o duhovnom značenju razrušenih spomenika, Maroević više ne zaziva eksplicitno nacionalni nego lokalni identitet i temelji svoje ideje u osobnim doživljajima stanovnika. Povijesni prostor smatra mjestom u kojem ljudi prepoznaju vlastito trajanje u povijesnom kontinuitetu naroda i sredina kojoj pripadaju. Obnovu zato naziva umijećem prepoznavanja i čuvanja tih duhovnih vrijednosti.

U obnovi obećava prioritnost povijesnim građevinama koje su simbolički nabijene i prema kojima se prepoznaje mjesto življenja s kojim se pojedinac identificira.¹²³

U tekstu o obnovi koji je ovdje citiran u nekoliko navrata, Maroević nema potrebu razlikovati ulogu spomenika kao dokaza pripadanju zavičaju ili možda naciji. Maroević te koncepte poistovjećuje što je vidljivo i u posljednjoj rečenici: „*Jedino tako ćemo nanovo sjediniti čovjeka i prostor u našoj domovini.*“¹²⁴ Za njega je kategorija nacionalne države ona politička kategorija koju se ne preispituje i koju podržava zalaganjem za obnovu spomenika kojima upisuje značenje nacionalnog identiteta ili konkretno hrvatstva.

¹²³Isto, str. 9-19 (15).

¹²⁴Isto, str. 9-19 (17).

4. Zaključak

U radu je prikazan nacionalni identitet kao prožimajući motiv u razdoblju rata i poslijeratne obnove devedesetih godina.

Počevši od definiranja hrvatskog nacionalnog identiteta kakvim ga je zamislio Franjo Tuđman i promovirala HDZ-ova vlada, tekst je izolirao primordijalnu vrstu identiteta koja je naglašavala lokalne povijesne trenutke kao legitimaciju za uspostavu samostalne države što je odražavalo političke prioritete početka devedesetih. Budući da je Tuđman pokazivao interes za povijest i želju za oblikovanjem nacionalnih simbola, nije bilo teško zaključiti da je imao i veliki utjecaj u podizanju spomenika domovini na Medvedgradu. Zbog razine utjecaja on je ličnost koju možemo nazvati i naručiteljem. Proučavanje tekstova i skica predloženih inačica spomenika možemo vidjeti da je njegova vizija nacionalnog identiteta i u ovom području naišla na utjelovljenje. Konzervatorska preokupacija s ubrzanim drugim valom obnove srednjovjekovne ruševine na kojoj je spomenik podignut temelji se na lošoj kvaliteti izvedbe i površnom planu obnove utvrde koji nije slijedio planove konzervatora koji su prije rata radili na spomeniku. Razloga zašto je ovaj spomenik kulture iskorišten kao podloga za postavljanje spomenika domovini odgovor nalazi ponovo u Tuđmanovoj viziji povijesno utemeljenog nacionalnog identiteta i subjektivnom načinu tumačenja povijesti burga kako bi se opravdalo njegovo korištenje.

Medvedgrad je mjesto hrvatskog nacionalnog identiteta jer su se na njemu sreli povijesnost srednjovjekovnog spomenika i suvremena potreba za takvim spomenikom, na slikovitom mjestu koji obilježava novu državu na temeljima slavne povijesti. Društveno važan trenutak stvaranja države bio je jači od namjera struke i izvršen je drugi oblik obnove koji je naštetio zatečenom spomeniku kako bi se obilježio suvremeni trenutak.

Proces odlučivanja o Medvedgradu otkriva kako su stručnjaci bili uključeni u proces i raspravu, ali njihova riječ nije shvaćena kao obvezujuća. Budući da je predsjednik Tuđman imao vlast i moć nad javnim pitanjima, a time i nad javnim spomenicima, a oni koji su ga okruživali su mu i podilazili, njegova snažna volja da ostavi materijelni znak na tom mjestu je prevladala.

Odnos stručnjaka i političara, počevši od primjera Ivana Kukuljevića Sakcinskog, bio je obilježen utjecajem politike na struku. Iako su izabrani stručnjaci devedesetih pisali protiv

utjecala političara i od njih očekivali financiranje ber sadržajnog uključivanja u rad sa spomenicima kulture, ipak isti stručnjaci u slučaju poslijeratne obnove govore o istim spomenicima u političkom kontekstu. On se sastoji od svrstavanja kulturne baštine u dokaze hrvatskog nacionalnog identiteta time prenoseći tada aktualne ideje važne za uspostavu nove države na razmišljanje u kulturnoj baštini. Poneke od izjava mogu se tumačiti i u kontekstu naglašavanja važnosti kulturne baštine kao oznaka hrvatskog teritorija i sličnih ohrvaćenja lokalnih spomenika. U ovim prilikama zaštita spomenika kulture doslovno je shvaćena kao „... *politički čin vraćanja nacionalnog identiteta u prostore u kojima su njegovi materijalni tragovi bili gotovo izbrisani.*“¹²⁵ Ako je već bilo potrebno prilikom razmatranja obnove spomenika kulture suprotstaviti politiku sa strukom, onda je jasno da je u izvanrednoj prilici poput rata i poslijeratne obnove, prioritet dan politici i devedesetih najvažnijem – hrvatskom nacionalnom identitetu.

¹²⁵ Maroević, Ivo, „Obnova povijesnih zgrada – spomenika kulture nakon ratnih razaranja u Hrvatskoj (temeljna načela)“, u: *Radovi Instituta povijesti umjetnosti 20*, Zagreb: Institut povijesti umjetnosti, 1996., str. 9-19 (15).

5. Popis literature

Ashley-Smith, Jonathan, „The Basis of Conservation Ethics“ u: *Conservation: Principles, Dilemmas and Uncomfortable Truths*, ur. Richmond, Alison, Bracker, Alison, Butterworth-Heinemann, London, 2009. str. 6-24

Bellamy, Alex J., *The Balkans 1804-1999: Nationalism, War and the Great Powers*, Manchester, UK: Manchester University Press, 2003.

Caple, Chris, „The Aims of Conservation“ u: *Conservation: Principles, Dilemmas and Uncomfortable Truths*, ur. Richmond, Alison, Bracker, Alison, Butterworth-Heinemann, London, 2009.

Clavir, Miriam, „Conservation and Cultural Significance“ u: *Conservation: Principles, Dilemmas and Uncomfortable Truths*, ur. Richmond, Alison, Bracker, Alison, Butterworth-Heinemann, London, 2009.

Drakulić, Slavenka, *Cafe Europa: Life after Communism*, London: Abacus, 1996., str 192, preneseno u: Bellamy, Alex J., *The Balkans 1804-1999: Nationalism, War and the Great Powers*, Manchester, UK: Manchester University Press, 2003.

Geertz, Clifford, *Interpretation of Cultures*, str.252, preneseno u: Vale, Lawrence J., *Architecture, power, and national identity*, New Haven & London: Yale University Press, 1992.

Gellner, Ernest, *Nations and Nationalism*, Oxford: Basil Blackwell, 1983, str. 48, 49, citirano u: Bellamy, Alex J., *The Balkans 1804-1999: Nationalism, War and the Great Powers*, Manchester, UK: Manchester University Press, 2003.

Girardi Jurkić, Vesna, „Nove tehnike i obnova uništenih elemenata kulturne baštine“, u: *Vjesnik Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti 3*, Zagreb: HAZU, 1994., str. 13-18

Glenny, Misha, *The Fall of Yugoslavia, the Third Balkan War*, Penguin Books, London, 1992. str. 82, preneseno u: Hodges, Stuart, *The Recreation of Croatian Identity: Nationalism and Representation, 1990 to 1992*, Dissertation submitted as part of the requirements of the Degree of Master of Arts, Design History and Material Culture, University of Southampton, October 2001.

Guibernau, Montserrat, *The Identity of Nations*, Cambridge: Polity Press, 2007.

Gupta, Akhil, Ferguson, James, „Beyond „Culture“: Space, Identity, and the Politics of Difference“, u: *Culture, Power, Place: Explorations in Critical Anthropology*, ur. Akhil Gupta, James Ferguson, Durham, SAD: Duke University Press, 1997., str. 33-51

Hodges, Stuart, *The Recreation of Croatian Identity: Nationalism and Representation, 1990 to 1992*, Dissertation submitted as part of the requirements of the Degree of Master of Arts, Design History and Material Culture, University of Southampton, October 2001.

Jokilehto, Jukka, *A History of Architectural Conservation*. Oxford: Butterworth-Heinemann, 1999., str. 302

Jokilehto, Jukka, „Conservation Principles in the International Context“, u: *Conservation: Principles, Dilemmas and Uncomfortable Truths*, ur. Richmond, Alison, Bracker, Alison, Butterworth-Heinemann, London, 2009., str. 73-83

Kaiser, Colin, „Izvjješće o misiji utvrđivanja činjeničnog stanja izvršenoj u ožujku 1994. godine“, u: *Informatica museologica* 24 (1-4), Zagreb: MDC, 1994., str. 48-53

Klaić, Nada, *Medvedgrad i njegovi gospodari*, Zagreb: Globus, 1987

Klekot, Ewa, „Authenticity as a strategy: guiding foreign tourists in the old town of Warsaw“ napisano prema izlaganju na: Lisbon, 16-17/09/2010, SIEF Working Group on Heritage and Property, paper: Constructing a „Monument of National History and Culture“ In Poland: The Case of Royal Castle in Warsaw.

Kukuljević Sakcinski, Ivan, *Dogadjaji Medvedgrada od Ivana Kukuljevića-Sakcinskog*, Zagreb: Narodna tiskarnica dra. Ljudevita Gaja, 1854.

Lewellen, Ted C., *Political anthropology: an introduction*, Westport, SAD: Praeger Publishers, 2003

Low, Setha M, Lawrence-Zuniga, „Locating Culture“, u: *Anthropology of Space and Place*, Blackwell Publishing, 2003., str. 1-47

Low, Setha M., „Smještanje kulture u prostoru: Društvena proizvodnja i društveno oblikovanje javnog prostora u Kostarici“, u: *Promišljenje grada: studije iz nove urbane antropologije*, ur. Low, Setha M., Gulin Zrnić, Vesna, Zagreb: Jesenski i Turk, 2006., str.91-123

Malešević, Siniša, *Ideologija, legitimnost i nova država: Jugoslavija, Srbija i Hrvatska*, Beograd: Fabrika Knjiga; Zagreb: Jesenski i Turk, 2004.

Mance, Ivana, *Zercalo naroda. Ivan Kukuljević Sakcinski: povijest umjetnosti i politika*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2012

Maroević, Ivo, *Konzervatorsko novo iverje*, Petrinja: Matica hrvatska u Petrinji, 2000.

Maroević, Ivo, „Obnova povijesnih zgrada – spomenika kulture nakon ratnih razaranja u Hrvatskoj (temeljna načela)“, u: *Radovi Instituta povijesti umjetnosti 20*, Zagreb: Institut povijesti umjetnosti, 1996., str. 9-19

Martyn, Peter, „The brave new-old capital city: questions relating to the rebuilding and remodeling of Warsaw's architectural profile from the late 1940s until 1956“, u: *Falsifications in Polish Collections and Abroad*, ur. J. Miziołek, Warsaw: Instytut Archeologii UW, 2001., str. 194-224

Medvedgrad – Studija i prijedlozi memorijalnog obilježja, Grad Zagreb, Gradski zavod za zaštitu i obnovu spomenika kulture i prirode, polupublikacija, oko 1993. g., NSK sig. ZDR 72 M493

Miletić, Drago, „Neki primjeri i problemi zaštite spomenika kulture u posljednje doba“, u: *Radovi Instituta povijesti umjetnosti 20*, Zagreb: Institut povijesti umjetnosti, 1996., str. 41-57

Miletić, Drago, „O obnovi Medvedgrada (1979-1999.) – kronika s komentarom“, u: *Peristil 44*, 2001., str. 131-157

Miletić, Drago, *Plemićki gradovi kontinentalne Hrvatske*, Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 2012

Neutelings, Willem Jan, *Simbolika izgubljena u prijevodu - Jan Kempnaers: Spomenici bivše Jugoslavije*, u: *Čovjek i prostor 5-6*, Zagreb: Udruženje hrvatskih arhitekata, 2009., str. 62-67

Orbasli, Aylin, *Architectural Conservation: Principles and Practice*. Wiley-Blackwell, 2007.

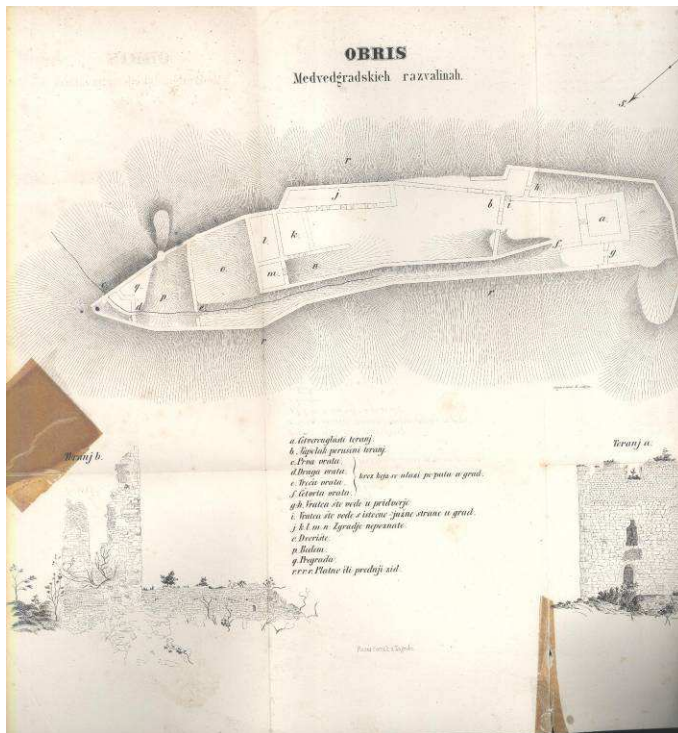
Tuđen, Branko, *Tito, Tuđman, Hrvatska: 100 skica za portrete s političkog groblja*, Zagreb: Znanje, 2013

Ukrajničik, Vladimir, „Bilanca kulturocida“, u: *Nova Matica 42*, Zagreb: Hrvatska matica iseljenika, 1992, str. 14-15

Ukrajničik, Vladimir, „Procijenjena ratna šteta na spomenicima kulture“, u: *Čovjek i prostor 45*, Zagreb: Udruženje hrvatskih arhitekata, 1998.

Vale, Lawrence J., *Architecture, power, and national identity*, New Haven & London: Yale University Press, 1992.

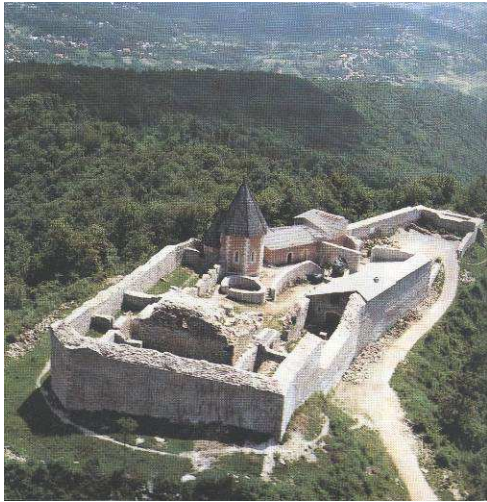
6. Slikovni prilozi

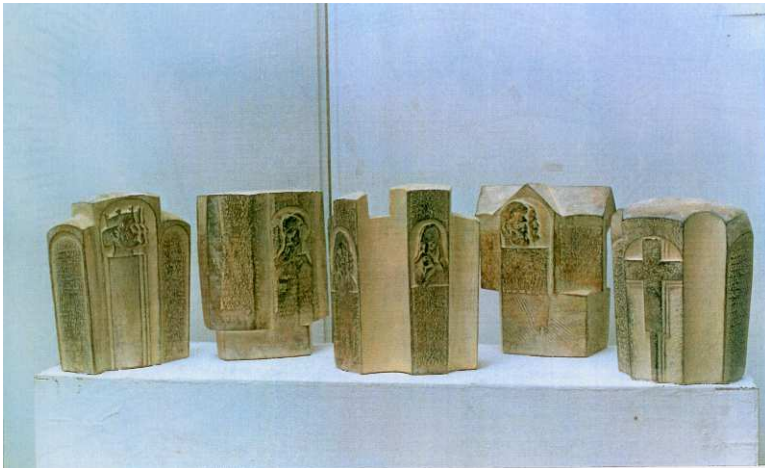
Slika 1. Medvedgrad, skica oko 1854. godine, objavljeno u : Kukuljević Sakcinski, Ivan, *Dogadjaji Medvedgrada od Ivana Kukuljevića-Sakcinskog*, Zagreb: Narodna tiskarnica dra. Ljudevita Gaja, 1854.

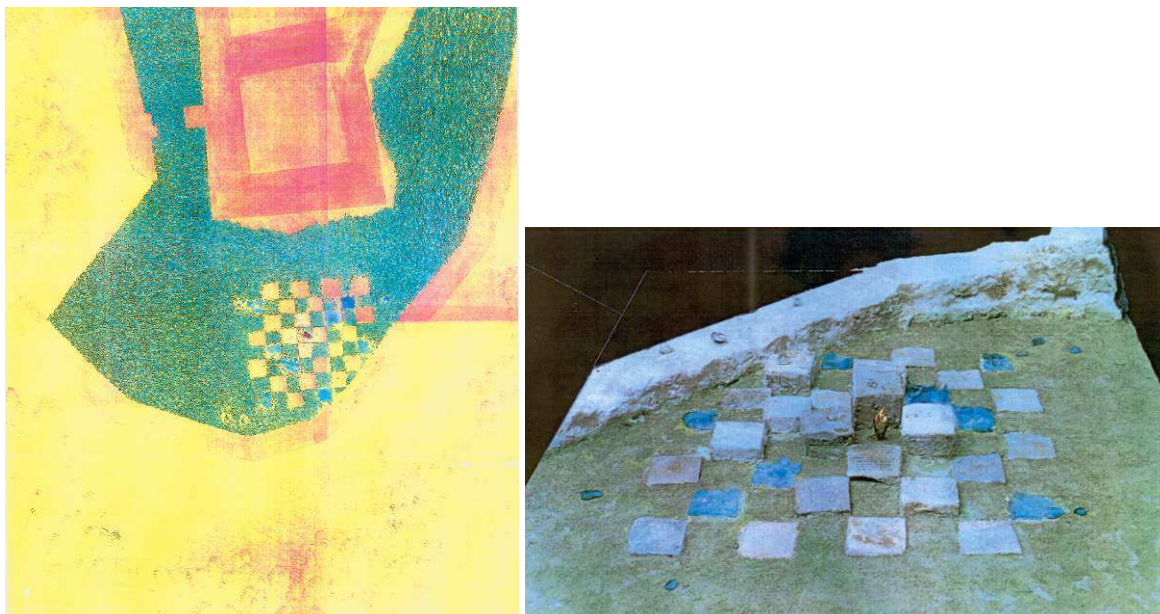
Slika 2. Medvedgrad kao ruševina oko 1937., objavljeno u: Klaić, Nada, *Medvedgrad i njegovi gospodari*, Zagreb: Globus, 1987.

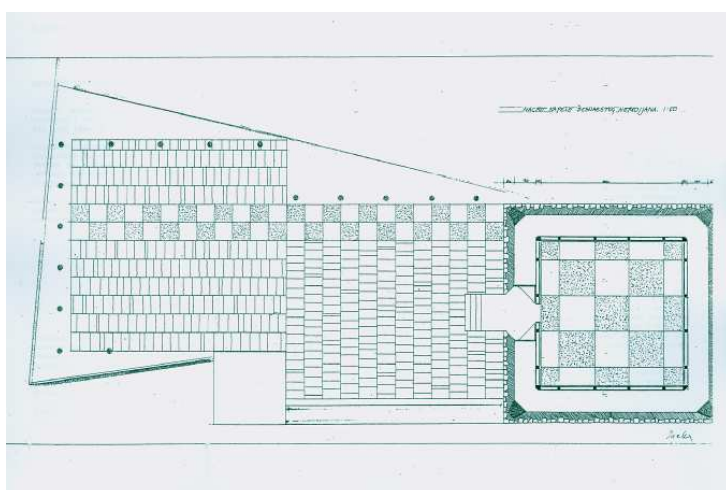
Slika 3. Medvedgrad nakon prvog vala konzervatorsko-restauratorskih radova oko 1990. godine, objavljeno u: *Neka bude Zagreb = Let there be Zagreb* : izložba u Starogradskoj vijećnici, [Zagreb], 8. srpnja - 15. rujna 1991., Zagreb : Izvršno vijeće Skupštine grada Zagreba, 1991. (Zagreb : Naša djeca), katalog izložbe

Slika 4. Kruno Bošnjak, Spomen – biljezi, objavljeno u: *Medvedgrad – Studija i prijedlozi memorijalnog obilježja*, Grad Zagreb, Gradski zavod za zaštitu i obnovu spomenika kulture i prirode, polupublikacija, oko 1993. g., NSK sig. ZDR 72 M493

Slika 5. Kuzma Kovačić, Oltar domovine, objavljeno u: *Medvedgrad – Studija i prijedlozi memorijalnog obilježja*, Grad Zagreb, Gradski zavod za zaštitu i obnovu spomenika kulture i prirode, polupublikacija, oko 1993. g., NSK sig. ZDR 72 M493

Slika 6. Vjenceslav Richter, Kapela šesnaestog meridijana, objavljeno u: *Medvedgrad – Studija i prijedlozi memorijalnog obilježja*, Grad Zagreb, Gradski zavod za zaštitu i obnovu spomenika kulture i prirode, polupublikacija, oko 1993. g., NSK sig. ZDR 72 M493

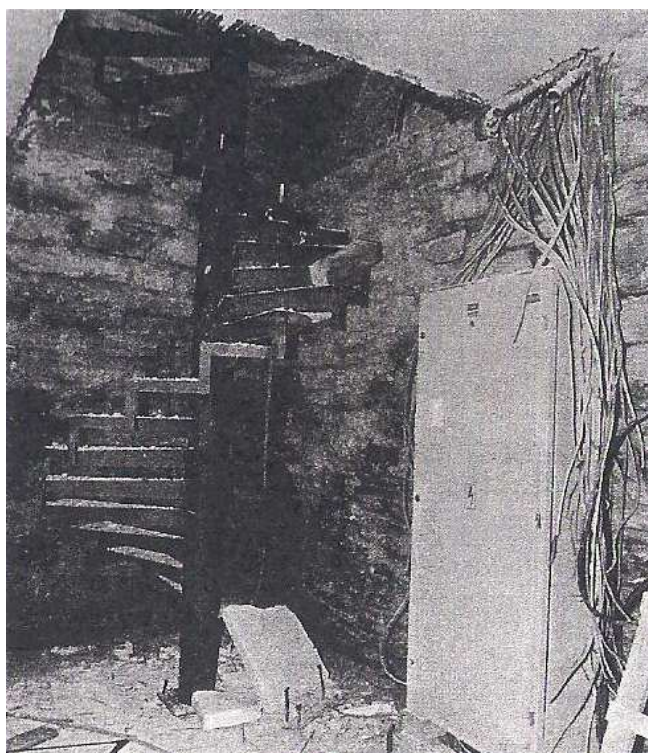
Slika 7. Stipe Sikirica, Hrvatski povijesni put, objavljeno u: *Medvedgrad – Studija i prijedlozi memorijalnog obilježja*, Grad Zagreb, Gradski zavod za zaštitu i obnovu spomenika kulture i prirode, polupublikacija, oko 1993. g., NSK sig. ZDR 72 M493

Slika 8. Marija Ujević, prijedlog vječne vatre, objavljeno u: *Medvedgrad – Studija i prijedlozi memorijalnog obilježja*, Grad Zagreb, Gradski zavod za zaštitu i obnovu spomenika kulture i prirode, polupublikacija, oko 1993. g., NSK sig. ZDR 72 M493

Slika 9. Šime Vulas, Vrata grada, Portal, Vječni plamen, objavljeno u: *Medvedgrad – Studija i prijedlozi memorijalnog obilježja*, Grad Zagreb, Gradski zavod za zaštitu i obnovu spomenika kulture i prirode, polupublikacija, oko 1993. g., NSK sig. ZDR 72 M493

Slika 10. Medvedgrad, sjeverni podrum zapadnog krila palasa, ugradnja spiralnog stubišta i razvodnog električnog ormara, objavljeno u: Miletić, Drago, "O obnovi Medvedgrada (1979-1999.) – kronika s komentarom", u: *Peristil 44*, 2001.,

POLITIKA I NACIONALNI IDENTITET U POIMANJU KULTURNE BAŠTINE
HRVATSKE 1990-IH GODINA

Silvija Jurać

SAŽETAK

Rad prikazuje važnost politike i nacionalnog identiteta za zaštitu spomenika kulture tokom devedesetih godina dvadesetog stoljeća. Podijeljen je u dvije cjeline. Prva razrađuje definiciju nacionalnog identiteta prilagođena je interesu povijesti umjetnosti primjenom na područjima vizualnih manifestacija nacionalnog identiteta, a posebno na arhitekturi. Ovo poglavlje definira specifičnu vrstu nacionalnog identiteta koja je dominirala u Hrvatskoj devedesetih godina te identificira predsjednika Franju Tuđmana kao važnu ličnost u njegovom oblikovanju. Rekonstrukcija Medvedgrada kakva je izvedena devedesetih i spomenik domovini koji je na njemu podignut daju primjer spomenika kao mjesta nacionalnog identiteta. Drugo poglavlje istražuje odnos povjesničara umjetnosti i konzervatora prema politici i političarima, s naglaskom na poslijeratnu obnovu i spomenike kulture kao dokaze nacionalnog identiteta. Stavove stručnjaka identificira kroz njihove tekstove objavljene devedesetih godina.

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Rad sadrži: 62 stranice, 10 reprodukcija.

Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: nacionalni identitet, spomenici kulture, Medvedgrad, politika, poslijeratna obnova

Mentor: dr. sc. Marko Špikić, izv. prof., Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ocjenjivači: dr. sc. Marko Špikić, izv. prof., Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

dr. sc. Zlatko Jurić, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

dr. sc. Franko Ćorić, Filozofski fakultet, Sveučilišta u Zagrebu

Datum prijave rada: veljača 2014.

Datum predaje rada: rujna 2014.

Datum obrane rada: 11. rujna 2014.

Ocjena rada: